

Objektyvusis tarmiškumas: požymiai ir vertė

Daiva Aliūkaitė

Vilniaus universitetas, Kauno fakultetas
Kalbų, literatūros ir vertimo studijų institutas
Vilnius University, Lithuania
Muitinės g. 8, LT-44280 Kaunas, Lietuva
E. paštas daiva.aliukaite@knf.vu.lt
ORCID iD: <https://orcid.org/0000-0002-4275-9512>
Moksliniai interesai: perceptyvioji dialektologija, geolingvistika, sociolingvistika
Scientific interests: perceptual dialectology, geolinguistics, sociolinguistics

Santrauka. Straipsnyje plėtojamas perceptyviosios dialektologijos diskursas – svarstomas *objektyviojo tarmiškumo* klausimas. Siekis svarstyti *objektyviojo tarmiškumo*, kaip tarmėtinio parametro, klausimą iš esmės yra siekis identifikuoti tas kalbines tarmės artefakto charakteristikas, kurios skiria šį artefaktą nuo kitų stebėjimo artefaktų paprastojo kalbos bendruomenės nario požiūriu. Taigi straipsnyje, remiantis kalbinių nuostatų ir variantų percepcijos duomenimis, plėtojamas iliustruojamasis diskursas, atskleidžiąs objektyviojo tarmiškumo požymius ir vertę iš paprastojo lietuvių kalbos bendruomenės nario perspektyvos.

Iš tyrimo duomenų išaiškėja, kad paprastųjų kalbos bendruomenės narių objektyviojo tarmiškumo bruožų sistema aprėpia ir skiriamuosius (pirminius), ir būdinguosius (antrinius), ir blankiuosius (tretinius) tarminius požymius. Tik dažnesni, intensyvesni antrinių (būdingųjų) ir tretinių (blankiųjų) požymių iškilumai horizontaliajame regioninio kalbos variantiškumo kontinuumo lemia, kad paprastieji kalbos bendruomenės nariai (re)konstruoja tarmės artefaktą būtent iš pastarųjų.

Reikšminiai žodžiai: perceptyvioji dialektologija, objektyvusis tarmiškumas, tarmės artefaktas, bendrinė kalba.

Objective Dialecticity: Features and Values

Summary. The article focuses on the discourse of perceptual dialectology with the emphasis on the issue of *the objective dialecticity*. The aim to analyse the question of *the objective dialecticity* as a dialect parameter is essentially an attempt to identify the linguistic features of the dialect artefact that distinguish this artefact from other observation artefacts from the perspective of an ordinary member of the language community. Thus, the article, based on the data of language attitudes and perception of variants, develops an illustrative discourse, which reveals the features and values of the objective dialecticity from the perspective of an ordinary member of the Lithuanian language community. The research data reveals that the system of the objective dialecticity features of ordinary members of the language community encompasses distinctive, characteristic, and fuzzy dialectal features. Only more characteristic and intense prominent secondary (characteristic) and tertiary (fuzzy) features in the horizontal continuum of the regional language variance determine that ordinary members of the language community (re)construct the dialect artefact on the basis of the latter.

Keywords: perceptual dialectology, objective dialecticity, dialect artefact, Standard Language.

Daiva Aliūkaitė is Professor at the Institute of Languages, Literature and Translation Studies at the Kaunas Faculty of Vilnius University. The scholar performs and publishes her research on linguistic consciousness, first and foremost, from the perspective of dialectology. She adopts the theoretical approaches of perceptual dialectology and works out an adequate methodology which is a novel movement in Lithuanian dialectology. In 2017 together with other co-authors, she published the first monograph in perceptual dialectology in Lithuania Language "Variation and Its Evaluation from the Perspective of Perceptual Dialectology: Images of Variants and Locations".

Daiva Aliūkaitė yra Vilniaus universiteto Kauno fakulteto Kalbų, literatūros ir vertimo studijų instituto profesorė. Mokslinė atlieka ir skelbia kalbinio (pirmiausia tarminio) sąmoningumo tyrimus, lietuvių tarmėtyroje tvirtina perceptyviosios dialektologijos teorines nuostatas ir tyrimų metodologiją. 2017 m. kartu su bendraautoriais publikavo pirmąją Lietuvoje perceptyviosios dialektologijos tyrimų monografiją „Kalbos variantiškumas ir jo vertinimas perceptyviosios dialektologijos požiūriu: variantų ir vietų vaizdiniai“.

Įvadinės pastabos

Straipsnio tikslas – pasvarstyti objektyviojo tarmiškumo, kaip tarmėtyrinio parametro, klausimą. Siekiant šio tikslo, straipsnyje plėtojamas lietuvių perceptyviosios dialektologijos diskursas, vienodai sutelkiantis dėmesį tiek į conceptualius tarmėtyros aspektus, t. y. kalbos variantiškumo kaip reiškinio lygmens problematiką, tiek į konkrečius tarmėtyros duomenis, t. y. dviejų perceptyviosios dialektologijos metodika grįstų tyrimų empiriką. Teorinėms ir metodologinėms išvalgoms skirtose straipsnio dalyse labiau telkiamasi į vadinamąją teorinę dialektologiją, tarmė ir tarmiškumas aiškinami kaip stebėjimo artefaktai apskritai, keliamas objektyviojo ir subjektyviojo tarmiškumo santykio klausimas, o tiriamosiose straipsnio dalyse, pasitelkus dviejų projektų medžiagą, plėtojamas iliustruojamasis diskursas, atskleidžias objektyviojo tarmiškumo požymius ir vertę iš paprastojo lietuvių kalbos bendruomenės nario perspektyvos.

Tiek pirmojo projekto „Bendrinės kalbos vieta mentaliniame lietuvių kalbos žemėlapyje“¹, vykdyto 2014–2016 m., tiek antrojo projekto „Regioninių variantų ir tariamosios bendrinės kalbos (kvazistandarto) sklaida XXI amžiaus pradžioje: perceptinis tyrimas“², vykdomo nuo 2017 m.³, duomenų aprėptis ir jų įvairovė tampa pagrindu ne vienam tarmėtyriniam klausimui svarstyti, taigi šiame straipsnyje į objektyviojo tarmiškumo diskursą įtraukiama tik dalis projektų duomenų (daugiau žr. straipsnio dalį *Objektyviojo tarmiškumo paieška*). Jų atranką pirmiausia pagrindžia teorinės nuostatos dėl tarmės kaip stebėjimo artefakto.

Tarmė ir tarmiškumas kaip stebėjimo artefaktai

Dar visai neseniai lietuvių tarmėtyros diskursas pasipildė naujomis kategorijomis, kurios užtikrina tikslesnę tyrėjų komunikaciją apie regioninį kalbos variantiškumą. Čia

¹ Projektą rėmė Valstybinė lietuvių kalbos komisija (sutarties Nr. K-5/2014), vadovė – prof. dr. Daiva Aliūkaitė. Projekto rezultatams pristatyti jau skirtas ne vienas mokslinis tekstas (plg. Aliūkaitė, Mikulėnienė, kt. 2017; Aliūkaitė, Mikulėnienė 2016a, 17–33; Aliūkaitė, Mikulėnienė 2016b: 89–120; Geržotaitė 2016: 121–142; Geržotaitė, Čepaitienė 2016: 84–100; Merkytė-Švarcienė 2016: 139–154).

² Projektą remia Valstybinė lietuvių kalbos komisija (sutarties Nr. K2/2017/MTS-620000-223), vadovė – prof. dr. Daiva Aliūkaitė.

³ Projektas tęsis iki 2019 m. pabaigos. Tyrimų rezultatams pristatyti jau skirti keli darbai (Geržotaitė 2018; Kardelytė-Grinevičienė 2018; Mikulėnienė 2019).

pirmiausia turimos omenyje geolekto ir regiolekto kategorijos (Aliūkaitė, Mikulėnienė 2014a: 29–47). Šie vienetai ne tik nominuoja tiek horizontaliuoju (konvergencijos vs divergencijos reiškiniai variantų lygmeniu), tiek vertikaliuoju lygmeniu (regioninių variantų santykiai su bendrine kalba) (plg. Siebenhaar 2010: 241–258; Røyneland 2010: 259–274) dinamiškame regioniniame kalbos kontinuume besirandančius (ir jau atsiradusius) regioninės kalbos variantus, bet ir rodo tarmėtyrinio požiūrio ideologinį ir metodologinį virsmą. Regioninių variantų, reflektuojančių tik kai kuriuos bruožus, tyriminis pripažinimas, t. y. įtraukimas į regioninio kalbos variantiškumo stebėseną ir vertinimą, rodo vadinamosios dialektų kaitos ideologijos (angl. *ideology of progress*) (Villena Ponsoda 2010: 613–631) sklaidą ir tvirtinimąsi lietuvių tarmėtyroje. Galima teigti, kad pirminio (autentiško) dialekto (angl. *genuine dialect*) (plg. Schmidt 2010: 201; Villena Ponsoda 2010: 614–615), atspindinčio statišką tam tikros vietos kalbos variantą, ilgesys virsta kritine žiūra, reflektuojančia kas, kaip, kada, dėl kokių priežasčių, kur ir t. t. regioniniame kalbos kontinuume yra ir pakinta.

Vis dėlto geolekto ir regiolekto kategorijų įtraukimas į tarmėtyros diskursą tikslina tik dalį lietuvių tarmėtyrinės komunikacijos. Šių vienetų skirties pamatas yra kalbiniai variantų bruožai. Dar Viktoro Žirmunskio (Schirmunsky 1930: 171–188; cituojama iš Taeldeman 2010: 362–363) įvesta tarminių bruožų kategorizacija – pirminiai vs antriniai bruožai, išplėta, įtraukiant vadinamuosius tretinius bruožus, ir įtvirtinta pirmiausia olandų ir vokiečių kalbos variantiškumo tyrėjų darbuose (plg. Taeldeman 2005: 233–248), kuri tapo metodologine prieiga skirti tradicinę tarmę, geolektą ir regiolektą (žr. Aliūkaitė, Mikulėnienė 2014b: 257–262; Geržotaitė, Mikulėnienė, 2014, XIII žemėlapis ir komentaras; sp. įkliją), yra vadinamosios „kalbos tikrovės“⁴ (žr. Goeman 1999: 136) dalykas. Taigi tai yra tyrėjų žinių sistema.

Tačiau, kaip rodo perceptyviosios dialektologijos tyrimai (pvz., Aliūkaitė, Mikulėnienė ir kt. 2017), kurios nors X tarmės nominacija nėra skirta tik konkrečiam horizontaliajam kalbos kontinuumo fragmentui įvardyti ir atskirti. Vertinant kognityviai, tarmės konceptas (ir kaip abstraktaus dydžio, ir kaip konkrečios tarmės) yra gerokai talpesnis. Nors vietos kalbinis žymėtumas, t. y. objektvyvisis žymėtumas, nėra eliminuojamas iš tarmės kognityviosios aprėpties, bet vis dėlto ši pažintinė struktūra yra kur kas sudėtingesnė. Tarmės kategorija įtraukia socialines, kultūrinės ir kt. charakteristikas. Ir tik iš pirmo žvilgsnio gali pasirodyti, kad tokį tarmės sampratą patikslinimą (ar išplėtimą) intensyviausiai vykdo vadinamasis paprastasis kalbos vartotojas ir vertintojas, t. y. bene svarbiausias perceptyviosios dialektologijos diskurso veikėjas. Paprastajam kalbos bendruomenės nariui tarmė – tai tam tikras stebėjimo artefaktas (angl. *observational artifact*) (plg. Günther, Levitin ir kt. 1996: 409–410; cituojama iš Kretschmar 2009: 242–243; taip pat žr. Bounds 2015: 37–44), kuris, kad būtų atskirtas nuo kitų artefaktų, grindžiamas asociacija, siejanti su tam tikromis šio artefakto (tiesiog apibendrintai tarmės ar konkrečios X tarmės, o ne kurios kitos atmainos, pvz., bendrinės kalbos) charakteristikomis, kurios sukuriamos

⁴ Kalbos jausmo (vok. *Sprachgefühl*) ir kalbos tikrovės (vok. *Sprachwirklichkeit*) skirtis pasiūlyta H. Būldo (1939; cituojama iš Goeman 1999).

(ar jau sukurtos) ir įsitvirtina (ar jau įsitvirtinusios) tam tikroje bendruomenėje (ar net visuomenėje). Ir čia pirmiausia prisimintinas NORM'o⁵ tarmės atstovo modelis (Chambers, Trudgill 2004: 28), kuris siekiamo tarmės atstovo prototipu savaip tikslino ar net iškreipė tarmės kalbinį žymėtumą. Reikia pripažinti, kad iš NORM'o perspektyvos tarmė reiškė – ne *taip kalbėti* ar *tokia kalba*, bet labiau referavo kognityvų turinį, kad tarmė – tai *tokių kalba*, konkrečiai – sėšlių, senų, kaimo gyventojų. Neabejotina, kad šis tarmės sampratos tikslinimas, atsiradęs per metodologinę tradicinės tarmėtyros prieigą, veikė ir tebeveikia bendruomenę, t. y. paprastąjį kalbos bendruomenės narį. Tai ir suponavo (ar bent prisidėjo prie jų radimosi) iš esmės junglias stereotipines tokio kalbos variantiškumo skirtis: tarmė=kaimas vs bendrinė kalba=miestas; tarmė=senas žmogus [praeitis, būtas dalykas] vs bendrinė kalba=jaunas žmogus [dabartis, esamas (ir būsimas) dalykas]; tarmė=neišsilavinimas, neišprusimas vs bendrinė kalba=išsilavinimas, inteligencija; etc.

Taigi į patį varianto grynumą (tarmės grynumą) orientuotas informantų atrankos žingsnis (NORM'o modelis) metodologiškai yra visiškai paradoksaliaus. Sociodemografinių kalbėtojų (informantų) kvalifikacijų pirmumas tam tikru aspektu *nukalbino* tarmę. Ir nors NORM'as pirmiausia veikė kalbotyrinę veiklą ir vadinamųjų tiesioginių stebėjimų organizavimą – kur bus organizuojamos tarmėtyrinės ekspedicijos, kas taps tarmių pateikėjais, kt.; vis dėlto tokios tarmėtyros rinkodaros strategijos ir visuomenėje skleidė tarmių atskirties mitą, t. y. paprastajam kalbos bendruomenės nariui kūrė ir tvirtino tam tikras tarmės kaip stebėjimo artefakto charakteristikas. Reikia patikslinti – stereotipines charakteristikas. Abejotina, ar šias tvarias tarmiškumo vs netarmiškumo pažintines struktūras pavyks niveliuoti. Taigi visiškai dėsninga, kad tokios logikos stereotipinės variantiškumo skirtys nustatomos ne viename skirtingų technikų kalbinių nuostatų tyrime (pvz., Vaicekauskienė, Sausverde 2012: 1–27; Ramonienė 2013: 1–18; Aliūkaitė, Mikulėnienė 2017: 84–96; kt.).

Žinoma, neteisinga būtų manyti, kad tik NORM'o modelis yra tokio inertiško vertinimo priežastis. Neabejotina, kad visuomenės percepcijos antsluoksnius, o ir kalbinį elgesį, nemenkiau paveikė ideologizuoto kalbinio ugdymo diskursai, rezervavę tarmę buitiniam diskursui (taip pat žr. Keturkienė, Vaicekauskienė 2016: 17). Manytina, kad kaip tik dėl to, kad ilgą laiką mokslinėje tradicijoje tarmės priešingos bendrinei kalbai (taip pat žr. Aliūkaitė, Mikulėnienė 2017: 278), tvirtinosi ir tam tikros tarmės kaip stebėjimo artefakto kalbinės charakteristikos. Tarmė palyginamuoju būdu vertinta ir vertinama iš bendrinės kalbos kalbinių charakteristikų.

Taigi bet kokių atveju yra akivaizdu, kad tik iš pirmo žvilgsnio gali pasirodyti, kad tarmės sampratos patikslinimą (ar išplėtimą) vykdo vadinamasis paprastasis kalbos vartotojas ir vertintojas. Tiksliau – paprastąjį kalbos vartotoją ir vertintoją būtų galima vertinti kaip tam tikrų duomenų, kurių kitaip ir negausi kaip tik stebėdamas ar apklausdamas bendruomenės narį, šaltinį. Taigi paprastojo kalbos vartotojo ir vertintojo diskursas, rūpinimas ir plėtojamas perceptyviosios dialektologijos, yra kalbotyrinio variantiškumo diskurso (ar tiesiog – tyriminio diskurso) sluoksnis, kurio refleksija gali tikslinti (ir tikslina) tarmėtyrinę komunikaciją.

⁵ Angl. *nonmobile, older, rural male*, lie. *sėslus vyresnio amžiaus kaimo gyventojas (vyras)*.

Ir čia pats laikas būtų sugrįžti prie probleminio šio straipsnio klausimo – objektyviojo tarmiškumo. Kaip matyti iš plėto to tarmėtyrinio diskurso, tarmė – tai tam tikras stebėjimo artefaktas, kuris grindžiamas asociacija (kitai – naiviaja koncepcija), siejančia su tam tikromis artefakto charakteristikomis, kurios sukuriamos (ar jau sukurtos) ir įsitvirtina (ar jau įsitvirtinusios) tam tikroje bendruomenėje (ar net visuomenėje). Taigi siekis svarstyti *objektyviojo tarmiškumo*, kaip tarmėtyrinio parametro, klausimą iš esmės yra siekis identifikuoti tas kalbines tarmės artefakto charakteristikas, kurios skiria šį artefaktą nuo kitų paprastojo kalbos bendruomenės nario požūriu.

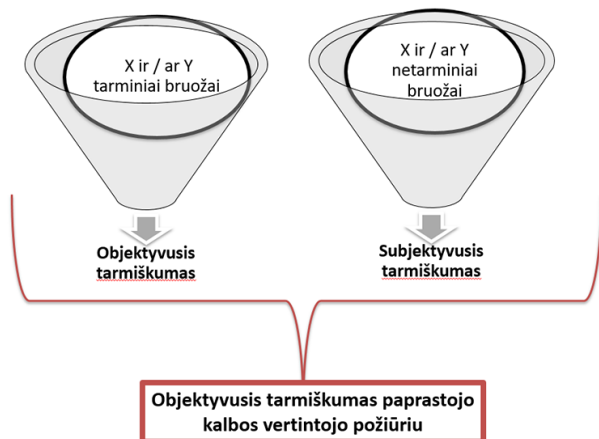
Objektyviojo tarmiškumo objektyvumas ir subjektyvumas

Objektyviojo tarmiškumo, kaip tarmėtyrinio parametro, diskursą galima kreipti keilomis kryptimis. Šiame straipsnyje dėl tiriamosios medžiagos aprėpties objektyvusis tarmiškumas svarstomas per požymių ir vertės perspektyvą, kitai tariant, – remiantis kalbinių nuostatų ir variantų percepcijos duomenimis, bandoma apčiuopti, kur prasideda ir kur baigiasi objektyvusis tarmiškumas; kuris tarmės artefakto atskirties nuo kitų variantų pamatas, t. y. objektyvusis ar subjektyvusis, yra tvaresnis ir imperatyvesnis paprastajam kalbos vartotojui ir vertintojui; kas apskritai tampa šios atskirties pamatu. Atsakymai į šiuos klausimus susiję ne tik su tarmės artefaktu, bet ir kitų variantų artefaktais ir jų požymiais. Pirmiausia, žinoma, bendrinės kalbos. Pridurtina, kad subjektyviojo tarmiškumo įtraukimą į objektyviojo tarmiškumo diskursą grindžia tyrimo duomenų šaltinis – paprastasis kalbos bendruomenės narys. Ir kaip tik dėl jo [paprastojo kalbos bendruomenės nario] iš pirmo žvilgsnio aiški skirtis – objektyvusis tarmiškumas vs subjektyvusis tarmiškumas – suponuojanti savarankiškus diskursus, nebėra tokia aiški. Kaip jau minėta, empirinę atskaitą tarmiškumui identifikuoti teikia kalbinių nuostatų ir variantų percepcijos duomenys. Taigi iš tokios empirikos natūraliai sektų objektyviojo tarmiškumo – kaip parametro, sietino su varianto, grindžiamo kalbiniu (tarminiu) požymiu, samprata, t. y. tarmiškumas identifikuotinas iš konkretaus X ar Y bruožo. Savo ruožtu, opoziciškai vertinant, – subjektyvusis tarmiškumas identifikuotinas iš kitokių artefakto charakteristikų, t. y. labiau menamų, o ne objektyviai kuriančių tarmiškumą. Kai kuriais atvejais prie subjektyviojo tarmiškumo galėtume priskirti ir kalbėtojo charakteristikas (plg. prisimintinas NORM³as), kalbėtojo vietą; kt. Kitai tariant, abejotina, kad subjektyviam tarmiškumui pavyktų rasti bendrą vardiklį apskritai. Formalizuojant šių parametrų santykius, galima apibendrinti taip: *jei objektyvusis tarmiškumas yra esantis, tai subjektyvusis tarmiškumas – man esantis*.

Vis dėlto ši (objektyvusis vs subjektyvusis tarmiškumas) skirtis tik iš pirmo žvilgsnio gali atrodyti tvirta ir aiški. Tikriausiai taip būtų (ir yra!), jei tarmiškumo vertintojas būtų tyrėjas. Paprastojo kalbos vartotojo ir vertintojo variantiškumo sampratos ir percepcijos yra sumišusios, tarmiškumo vaizdiniai išplaukę ir migloti. Taigi iš esmės tokia objektyviojo ir subjektyviojo tarmiškumo samprata per kalbinių vs nekalbinių bruožų skirtį, susidūrus su empirika, atrodo labai paviršinė ir beveik subliūkstanti. Nes pirmuoju atveju X ar Y bruožas, padedąs paprastajam kalbos bendruomenės nariui objektyviai atpažinti tarmiškumą, gali būti visai ne tarmės bruožas. Čia galima prisiminti Danielio Longo vadinamojo

kvazistandarto sampratą ir klaidingos percepcijos modelį (Long 1996: 118–135), labai taikliai iliustruojantį paprastojo kalbos bendruomenės nario kompetencijas. Trumpai referuojant modelio esmę, pasakytina, kad tarminis variantas gali būtų atpažintas kaip netarminis, o netarminis – kaip tarminis. Taigi objektyvusis tarmiškumas yra tik todėl objektyvus, kad jis grindžiamas broožu, o ne kokiu nors verte (broožo ar apskritai varianto ar net varianto vartotojo).

Taigi apibendrintina, kad paprastojo kalbos bendruomenės nario požiūriu objektyvusis tarmiškumas gali būti dvejopo objektyvaus pagrindo, t. y., 1) kalbinių tarmės kaip artefakto broožų, 2) kalbinių netarminių broožų (žr. 1 pav.). Taigi susiedami vertintojo ir tyrėjo perspektyvas, turime pripažinti, kad iš kalbinių nuostatų ir variantų percepcijų gali būti (re)konstruojamas ne tik *objektyviai objektyvus tarmiškumas*, bet *subjektyviai objektyvus tarmiškumas*, kurie vartotojui ir vertintojui yra vienodai objektyvūs. Tyrėjo perspektyvos broožų kaip tarminių validumo klausimas paprastojo kalbos bendruomenės nario naiviojoje broožų tipologijoje įgyja kitų verčių.

1 pav. Objektyviojo tarmiškumo pusės

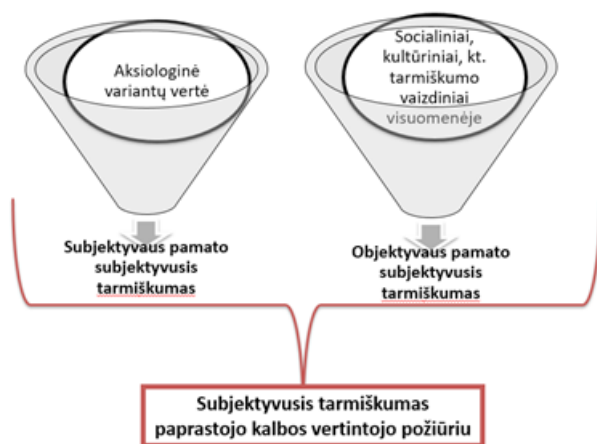
Reikia pridurti, kad būtent iš to ir randasi tyrimo intriga. Broožų sutarminimas ar jų nutarminimas perkelia į bendrinės kalbos kaip artefakto tyrimų lauką.

Subjektyvusis tarmiškumas taip pat yra skaidus parametras. Paminėtina, kad percepcijos dialektologijos metodologijoje pagrįstas varianto patrauklumo vertinimas (plg. Preston 1999: xxiii–xl; taip pat žr. Aliūkaitė, Mikulėnienė 2017: 43–47) bene labiausiai veda į subjektyvaus pamato subjektyvųjų tarmiškumą. Taip suprastas subjektyvusis tarmiškumas yra parametras, kuris pirmiausia sietinas su varianto verte. Tačiau kaip tik vertės skirtys, plg. aksiologinė varianto vertė (pvz., gražus variantas, agresyvus variantas⁶), kultūrinė ar socialinė varianto vertė (pvz., įdomus variantas, kaimietiškas variantas, kt.),

⁶ Pvz., pirmojo projekto tiriamaoji iš Biržų teikia tokią tarminio kodo charakteristiką: Brž_2(4)_M01: aukštaičių (pvz., Biržų ar Pasvalio) asocijuojasi su agresija.

atskleidžia subjektyviojo tarmiškumo nevienamatiškumą. Kita vertus, galima teigti, kad subjektyvūs tarmiškumas, įtraukdamas kultūrinės, socialinės ir kt. charakteristikas, savo ruožtu įgyja netgi savotiško objektyvumo matmenį. Žinoma, tai susiję ir su tuo, kiek galime kaip objektyvius tarmės artefakto požymius vertinti bendruomenėse ir visuomenėje įsitvirtinusių vaizdinių. Norisi pridurti, – tradicinius vaizdinius (iš esmės stereotipus). Pirmiausia, kad ir jau minėtąjį NORM'ą. Taigi, nepaisant stereotipinės NORM'o vertės, jei vertintume tyrėjo rakursu, vis dėlto paprastajam kalbos bendruomenės nariui toks tarmiškumas, nors *de facto* nereferuoja (ar gali nereferuoti) objektyviojo tarmiškumo (t. y. seno kaimo gyventojų(-os) vartojamas variantas nebūtinai yra tarminis variantas), nėra tik subjektyviai besirandanti jo asmeninė varianto patirtis ir percepcija. Kaip yra pažymėjęs Fumio Inoue (1999b), dialekto vaizdinys įtraukia kolektyvines žinias, o NORM'as, kad ir ne taip tiksliai artikuliuotas kaip buvo tradicinės tarmėtyros diskursuose, paprastojo kalbos vartotojo ir vertintojo sampratoje yra aiškus periminyš iš aplinkos (mikro ar makroaplinkos). Taip subjektyvūs tarmiškumas tarsi įgyja objektyvumo bruožų. Galėtume teigti, kad kalbėtojo charakteristikų prilyginimas NORM'ui (plg. Aliūkaitė, Mikulėnienė, kt. 2017: 84–96); tam tikrų regionų sutapatinimas su tarmiškumu, o kitų nesutapatinimas (žr. tarmiškumo verčių žemėlapius – Aliūkaitė, Mikulėnienė, kt. 2017: 121–150; ir prototipinių zonų tarmiškumo silpnėjimo sekas – Aliūkaitė, Mikulėnienė, kt. 2017: 280) grindžia subjektyviojo tarmiškumo objektyviają pusę, nes randasi iš kolektyvinio žinojimo-stereotipizavimo.

Taigi dar kartą susiedami vertintojo ir tyrėjo perspektyvas, turime pripažinti, kad iš kalbinių nuostatų ir variantų percepcijos gali būti (re)konstruojami ne tik *objektyviai objektyvus tarmiškumas* ar *subjektyviai objektyvus tarmiškumas*, kurie vartotojui ir vertintojui yra vienodai objektyvūs; bet ir *objektyvaus pamato subjektyvus tarmiškumas* ir *subjektyvaus pamato subjektyvus tarmiškumas*.

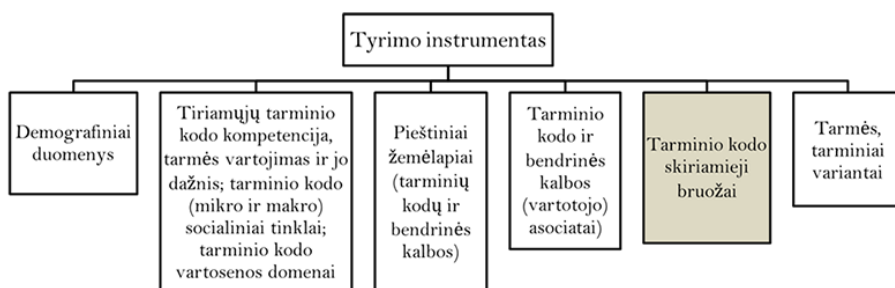
2 pav. Subjektyviojo tarmiškumo pusės

Taigi, vertinant empirinę nuostatų ir percepcijos medžiagą, visiškai atriboti šių [objektyviojo vs subjektyviojo tarmiškumo] parametru negalima.

Todėl šiame straipsnyje, aiškinantis, kas paprastajam kalbos vertintojui ir vartotojui yra *objektyviai objektyvus tarmiškumas* ir *subjektyviai objektyvus tarmiškumas*, kokie jų požymiai ir vertė, pagal poreikį įtraukiama ir subjektyviojo tarmiškumo dedamoji.

Objektyviojo tarmiškumo paieška

2014–2016 m. vykdymo projekto „Bendrinės lietuvių kalbos vieta mentaliniame lietuvių kalbos žemėlapyje“⁷ ir 2017–2019 m. vykdomo projekto „Regioninių variantų ir tariamosios bendrinės kalbos (kvazistandarto) sklaida XXI amžiaus pradžioje: percepcinis tyrimas“⁸ empirinių duomenų aprėptis tapo ir tampa pagrindu ne vienai tarmėtyros (ne tik perceptyvosios dialektologijos) problemai gvildinti. Probleminių aspektų aprėptį atskleidžia tiriamųjų instrumentų kompleksiškas (žr. 3 ir 5 pav.). Objektyviojo tarmiškumo, kaip tarmėtyrinio parametro, klausimas taip pat susijęs su abiejų projektų duomenynais.

3 pav. Projekto „Bendrinės lietuvių kalbos vieta mentaliniame lietuvių kalbos žemėlapyje“ tiriamojo instrumento (anketos) dalykinė sandara

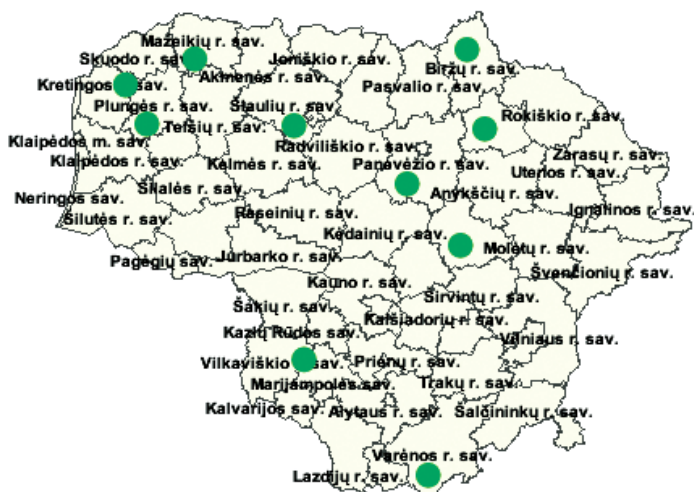
Pirmasis tyrimas aprėpė 1415 jaunosios kartos (15–19 metų) tiriamųjų⁹ – paprastųjų kalbos bendruomenės narių – iš skirtingo tarminio pamato punktų (žr. 4 pav.) verbalizuotų ir vizualizuotų (pieštiniuose žemėlapiuose) nuostatų duomenis. Svarbiausias tiriamųjų vietovių Lietuvos regionuose pasirinkimo kriterijus – vietovės tarminis (ne)žymėtumas, taigi buvo formuotos tiriamųjų grupės regiolektinėse ir / ar geolektinėse zonose (žr. Aliūkaitė, Mikulėnienė 2014b: 257–262; Geržotaitė, Mikulėnienė 2014: XIII žemėlapis

⁷ Kolektyvinėje monografijoje, skirtoje projekto rezultatams pristatyti, daugiausia dėmesio skirta tarminės kalbos ir bendrinės kalbos konceptualizacijos ir mentalinių kalbos variantiškumo vaizdinių kartografavimo klausimams svarstyti (Aliūkaitė, Mikulėnienė, kt. 2017).

⁸ Pažymėta, kad projekto tariamosios medžiagos kaupimo ir sisteminimo etapai jau baigti, taigi šiuo etapu pristatomi tyrimo rezultatai ir plėtojamos duomenų implikuojamos išvalgos dėl tarmiškumo (Mikulėnienė 2019), kvazistandarto (Kardelytė-Grinevičienė 2018), kalbinės gimtinės (Geržotaitė 2018) ir kt.

⁹ Prie šių tiriamųjų pridėjus gautus duomenis iš papildomai tirtų punktų, respondentų skaičius viršija du tūkstančius.

ir komentaras; sp. įklija). Vadovaujantis perceptyviosios dialektologijos tyrimų tradicija¹⁰, keltas uždavinys kiekviename punkte suformuoti ne mažesnę kaip 50 tiriamųjų grupę.

4 pav. Projekto „Bendrinės lietuvių kalbos vieta mentaliniame lietuvių kalbos žemėlapyje“ pagrindiniai punktai¹¹

Analizuojant verbalizuotų ir vizualizuotų (pieštiniuose žemėlapiuose) nuostatų duomenis, tirta geolingvistinė paprastųjų kalbos bendruomenės narių kompetencija. Geolingvistinės kompetencijos, t. y. žinių ir gebėjimų atpažinti kalbos variantiškumą ir susieti variantiškumą su geografiniais arealais (t. y. teritoriškumo kintamaisiais), socialiniais arealais (t. y. socialiniais kintamaisiais) ir kultūriniais arealais (t. y. kultūriniais kintamaisiais / kultūrinėmis dimensijomis), tyrimo duomenys suponavo nevienalyčius tarmėtyrinius diskursus, gvildenusius kalbinės giminės, bendrinės kalbos ir tarminio kodo lokalizacijos, tarminio kodo ir bendrinės kalbos konceptualizacijos klausimus (plg. Aliūkaitė, Mikulėnienė ir kt. 2017; Aliūkaitė, Mikulėnienė 2016a: 17–33; Aliūkaitė, Mikulėnienė 2016b: 89–120; Geržotaitė 2016: 121–142; Geržotaitė, Čepaitienė 2016: 84–100; Merkytė-Švarcienė 2016: 139–154).

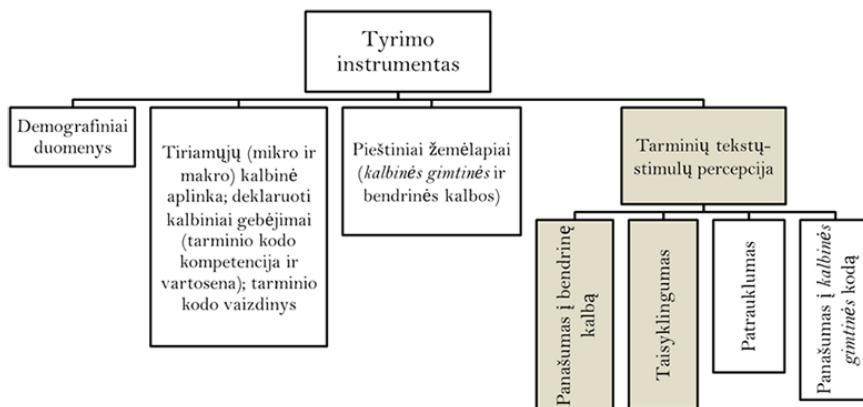
Šiame straipsnyje, svarstant objektyviojo tarmiškumo, kaip tarmėtyrinio parametro, klausimą, remiamasi paprastųjų kalbos bendruomenės narių atsakymais į klausimą dėl tarminio kodo skiriamųjų bruožų (žr. 3 pav.).

Antrojo projekto „Regioninių variantų ir tariamosios bendrinės kalbos (kvazistandarto) sklaida XXI amžiaus pradžioje: percepcinis tyrimas“ objektas – percepcinė variantų ka-

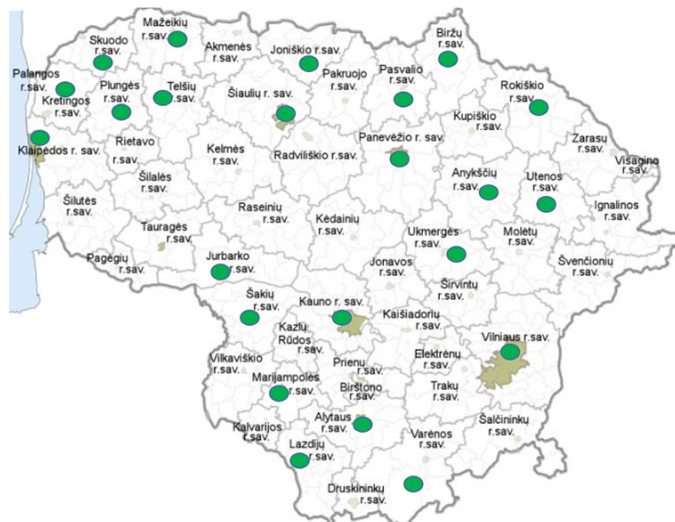
¹⁰ Perceptyviosios dialektologijos tyrimuose labai didelės tiriamųjų imtys paprastai neformuojamos, pvz., Jennifer Dailey-O’Cain kuria apibendrintą Vokietijos dialektų mentalinį žemėlapi, remdamasi 218 respondentų nuostatomis (žr. Dailey-O’Cain 1999: 227–242); Chrisas Montgomeris, vertindamas vadinamojo artimumo (angl. *proximity*) poveikį variantų percepcijai, remiasi 425 tiriamųjų nuostatomis (Montgomery 2012: 638–668). Taigi perceptyviosios dialektologijos tradicijos požiūriu 1 415 tiriamųjų imtis yra labai reprezentatyvi.

¹¹ Tyrimas vykdytas ir šalutiniuose punktuose, šiame straipsnyje jų duomenys nėra įtraukti.

tegorizacija, t. y. siekiama tirti, kaip naujųjų tarminių darinių požymiai (plg. Mikulėnienė 2019), jų kalbinė vertė ir bruožai susiję su tariamosios bendrinės kalbos (kvazistandarto) vaizdiniu ir jo paplitimu visuomenėje (žr. 5 pav.).

5 pav. Projekto „Regioninių variantų ir tariamosios bendrinės kalbos (kvazistandarto) sklaida XXI amžiaus pradžioje: percepcinis tyrimas“ tiriamojo instrumento (anketos) dalykinė sandara

6 pav. Projekto „Regioninių variantų ir tariamosios bendrinės kalbos (kvazistandarto) sklaida XXI amžiaus pradžioje: percepcinis tyrimas“ pagrindiniai punktai

Tyrimas aprėpia 1064 jaunosios kartos (14–20 metų¹²) tiriamųjų – paprastųjų kalbos bendruomenės narių – iš skirtingo tarminio pamato punktų (žr. 6 pav.) verbalizuotų, vizualizuotų (pieštiniuose žemėlapiuose) nuostatų ir tarminių tekstų-stimulų percepcijos duomenis. Visi tiriamieji 1–4 klasių gimnazistai. Pažymėtina, kad ir per antrąjį projektą nuosekliai laikytasi to paties punktų atrankos kriterijaus, t. y. vietovės tarminio (ne)žymėtumo. Taigi į tyrimą įtrauktos vietovės, pakliūvančios į susiformavusio (besiformuojančio) tradicinės tarmės pagrindu varianto zoną (t. y. žemaičių regiolekto, šiaurinių vakarų aukštaičių regiolekto, pietinių vakarų aukštaičių regiolekto, vakarinių rytų aukštaičių regiolekto, rytinių rytų aukštaičių regiolekto, pietų aukštaičių regiolekto). Be to, tekstų-stimulų percepcijos užduotis motyvavo didmiesčių įtrauktį.

Straipsnio probleminiam klausimui svarstyti svarbūs tekstų-stimulų percepcijos rezultatai (žr. 5 pav.). Tekstų-stimulų tekstynas suformuotas vadovaujantis pagrindiniu kriterijumi – nustatyti naujųjų tarminių darinių (geolektų, regiolektų) požymius, kurie lemia (gali lemti) tariamosios bendrinės kalbos (t. y. kvazistandarto) vaizdinius. Taigi 8 tekstų-stimulų stimulynas, apimęs 14–19 sekundžių spontaniško kalbėjimo fragmentus, atstovauja regiolektinių zonų variantams: A ir D tekstai-stimulai – pietų aukštaičių regiolektui; B ir E tekstai-stimulai – žemaičių regiolektui; C tekstas-stimulas – šiaurinių vakarų aukštaičių regiolektui; F tekstas-stimulas – vakarinių rytų aukštaičių regiolektui; G tekstas-stimulas – pietinių vakarų aukštaičių regiolektui; H tekstas-stimulas – rytinių rytų aukštaičių regiolektui. Galima apibendrinti, kad tyrėjų vertinimu, tekstai-stimulai reprezentuoja vadinamąjį blankųjį tarmiškumą¹³, taigi jų percepcijos (ne)tiksnumas teikia pagrindą apčiuopti, kur prasideda objektyvusis tarmiškumas paprastajam kalbos bendruomenės nariui. Tekstams-stimulams vertinti skirtos keturios užduotys (žr. 5 pav.), dviejų iš jų – panašumo į bendrinę kalbą ir taisyklingumo verčių – duomenys sudaro medžiagos sluoksnį objektyviojo tarmiškumo klausimui paprastojo kalbos bendruomenės nario vertinimu svarstyti. Pirmą sluoksnį sudaro pirmojo projekto skiriamųjų tarminio kodo ypatybių užduoties duomenys.

Pridurtina, kad abiejų projektų medžiaga (tiek pirmojo projekto tiriamųjų atsakymai į klausimą dėl skiriamųjų tarminio kodo bruožų, tiek antrojo projekto tekstų-stimulų panašumo į bendrinę kalbą ir taisyklingumo įverčių komentarai) analizuota remiantis Fumio Inoue vertinamųjų žodžių (Inoue 1999a: 147–160) ir Peterio Garretto, Angie Williams ir Betsy Evans reikšminių žodžių technikos (angl. „*keywords*“ *technique*) (Garrett, Williams, Evans 2005: 37–54) principais. Reikšminių žodžių, kaip filtrinių vienetų, parinkimą daugiausia lėmė ankstesniuose perceptyviosios dialektologijos tyrimuose išsiaiškintos tarmiškumo charakteristikos, atsižvelgta ir į bendruosius tarmių bruožų klasifikavimo principus – jau nuo jaunagratikų minimas garsų kaitos, leksikos sklaidos, kt. charakteristikas.

¹² Apibendrinant tiriamuosius, tiksliau būtų įvardyti 15–19 metų amžiaus grupę, nes 14 ir 20 metų iš viso tyrime dalyvavo tik 11 tiriamųjų, t. y. vos 1 proc.

¹³ Pridurtina, kad straipsnyje nenagrinėjamos *de facto* kalbinių tekstų-stimulų charakteristikos, nes telkiamasi ne į tyrėjo skiriamą objektyvųjį tarmiškumą, bet į paprastojo kalbos bendruomenės nario identifikuojamas skirtības. Kalbinės tekstų-stimulų charakteristikos teikiamos kituose projekto medžiagos pagrindu rengtuose straipsniuose (Kardelytė-Grinevičienė 2018; Mikulėnienė 2019).

Objektyviojo tarmiškumo savistaba: apriorinis tarmės vaizdinys

Pirmojo projekto užduotis implikavo tiriamuosius tiesiog atskleisti jų turimus objektyviojo tarmiškumo matus – vardyti bruožus, iš kurių jie atpažįsta, kad kalbama tarmiškai. Paprastieji kalbos bendruomenės nariai, atsakydami į šį klausimą, objektyvųjį tarmiškumą, žinoma, patys to kritiškai (dialektologiškai) nereflektuodami, siejo ir tapatino su pirminiais, antriniais, tretiniais tarmių bruožais, jei taip kvalifikuosime skiriamąsias ir būdingąsias, labiau lokalizuotas, ryškesnes, ir lydimąsias tarmių charakteristikas, t. y. mažiau lokalizuotas, blankesnes. Pabrėžtina, kad ši trinarė bruožų tipologija dar nėra nuosekliai įsitvirtinusi lietuvių tarmėtyros diskurse. Jos poreikis ir prasmingumas iš esmės grindžiamas metodologišku siekiu tiksliau komunikuoti regioninio variantiškumo kaitą ir tęstinumą tiek horizontaliajame, tiek ir vertikalajame kalbos kontinuume, kai formuojasi tik tam tikrus tradicinės tarmės požymius reflektuojantys regioniniai variantai (Mikulėnienė 2019).

Taigi pirminių bruožų klasterį užpildo tradicinių tarmių skiriamosios charakteristikos; antrinių ir tretinių – atitinkamai sluoksniškai sugula būdingosios ir plačiau lokalizuojamos blankiosios charakteristikos, jų turėtoją ne taip atskiriančios tarp tarmiškumu nežymėtų bendruomenės komunikantų. Iš esmės ši trinarė tipologija atliekamame tyrime reikalinga tik kaip savotiškas metodologinis veidrodis parodyti objektyviojo tarmiškumo virsmus iš paprastojo kalbos bendruomenės nario perspektyvos, t. y. kaip tarmės artefaktą konstruoja paprastasis kalbos bendruomenės narys, kurios charakteristikos tampa pirminėmis, koks santykis su tarmėtyriniais (t. y. tyrėjo) tarmės konstruktai.

Pusė pirmojo projekto tiriamųjų kalbinės tapatybės požiūriu yra žymėtieji. 56 proc. tiriamųjų deklaruoja mokantys tarmę ir net 48 proc. deklaruoja, kad vartoja tarmę. Jų deklaruojamas tarminio kodo vartosenos dažnis vidutiniškai – 4,36 balai iš 7. Vadovaujantis Philipe'o Blanchet ir Nigelio Armstrongo (Blanchet, Armstrong 2006: 251–275) tarmės vartotojų tipologija, jie vertintini kaip aktyvieji tarmės vartotojai. Taigi apibendrintai tariant, tarmė yra jų kasdienė aplinka. Tai vertintina kaip veiksnys, galintis lemti kalbinius tarmės kaip artefakto bruožus.

Vardydami skiriamuosius tarminio kodo bruožus, tiriamieji deklaruoja tarminio kodo atstovą atpažįstantys iš kirčiavimo, galūnių skirčių, nesuprantamų žodžių, kt., pvz., Šl_3(3)_V09¹⁴: [*tarminio kodo atstovą atpažįsta iš*] *galūnių nukandimo*¹⁵; Šl_1(2)_M22: *iš nukąstos galūnės, kitokio kirčiavimo*; Brž_1(2)_M07: *iš kirčio vietos, galūnių trumpinimų, kitokių žodžių*; Brž_1(4)_M22: *iš nukertamos galūnės, perkeliamos kirčio vietos*; Pn_1_M05: *iš „kapotos“ galūnės, kirčiuojamų neįprastų žodžių dalių*; Pn_1_M32: *iš nukirstos galūnės, pakeistų vienų balsių į kitus, pakeistų dvibalsių (pvz., ie keičia į ei ir pan.)*; Kp_1(4)_M22: *iš iškraipytų balsių tarimo, sutrumpintos galūnės*; Kp_1(4)_M39: *netaria galūnių, naudoja nebevertotinus žodžius, vienas balse keičia kitomis*; Ukm_1(2)_M16:

¹⁴ Pateikiant pirmojo projekto tiriamųjų teikiamų duomenų pavyzdžius, nurodoma tiriamoji vietovė, tiriamoji lytis ir grupė, pvz., Vlkv_1(1)_V03 – Vilkaviškio punkto tiriamasis, kurio anketa yra trečia tirtroje grupėje ir t. t.

¹⁵ Pažymėtina, kad pateikiant pavyzdžius tiriamųjų rašybos ir skyrybos klaidos, pasitaikiusios anketose, ištaisytos. Lingvistiniai netikslumai, pvz., balsės ir balsio painiojimas, netaisomi, siekiant atskleisti realų tiriamųjų sąmoningumą.

ie – y (*pienas – pynas*); Ukm_1(2)_V09: iš *iškraipytų žodžių galūnių ir senovinių žodžių*; Vlkv_1(2)_V02: *kai sako ,būlvė‘, ne ,bulvė‘*; Vlkv_1(2)_V07: iš *žodžių tarimo ,jų tarimas visai skiriasi*; Mžk_1(2)_V07: iš *nukąstos galūnės, pakeistų dvibalsių*; Krtn_1(3)_M11: *įprastus žodžius keičia į ne mums visiems įprastus*; Pln_1(3)_V18: *kirčiavimas, dvibalsių tarimas, žodžių galūnės*; Pln_1(2)_M04: *bendrojo kalboj nevartojamų žodžių*; kt.

Pažymėtina, kad iš to, kaip tiriamieji, vardydami, iš ko atpažįsta, kad žmogus kalba tarmiškai, mini [jiems] tarmiškumo skiriamuosius bruožus, išryškėja, kad dalis tiriamųjų apsiriboja atpažindami kalbinės gimtinės (dėl koncepto žr. Diercks 2002: 51) tarmiškumą; kitokio tarmiškumo nevertina, nekomentuoja, pvz., Vrn_1(3)_M11: [*tariniu kodu kalbantis žmogus*] *labai akcentuoja žodžiuose raidę c ir dažnai naudoja c vietoj t*; Vlkv_1(3)_M02: *suvalkietiška kalbantys žmonės labai pratęsia balsius*; Mžk_1(3)_M17: *galūnės, uo ir ei keitimo į o, uo ir ei ir ei, e*; Mžk_1(4)_V05: *kirčio kitoje vietoje, kitokių žodžių nei bendrinėje kalboje, pvz., kuisis*; Krtn_1(2)_V01: *kirčiai, trumpinimai (medę), pakeičiami skiemenys (peins, douna)*; Krtn_1(4)_V36: *kitokie žodžiai, galūnes pvz.: (cibulė – svogūnas, kun tu če daba dërbi – ką tu čia darai?)*.

Pridurtina, kad kai kurių tiriamųjų kalbinės gimtinės skiriamųjų bruožų išmanymas yra labai tikslus, pvz., Kp_1(4)_M29 tiriamoji labai tiksliai vardija – *kupiškėnai vietoj a sako o: lapai → lopai*; Kp_1(4)_M38 mini, kad tarmiškai kalbantis žmogus *keičia e į a, trumpina galūnes*, kt. Vrn_1(2)_M09 pati paaiškina ir apibūdina savo atpažinimo atskaitos sistemą – *esu dzūkė, tai atpažįstu iš to, kad naudoja dz raidę arba, jei kita tarmė, tai iš to, kaip kitas kirtis yra ar nesuprantamas žodis*.

Paprastųjų kalbos bendruomenės narių vardijami bruožai ne tik atskleidžia gimtojo kodo patirtį, bet rodo esant vienokio ar kitokio susisaistymo, t. y. socialinių tinklų (dėl koncepto žr. Milroy 2000: 217–223, taip pat žr. Čepaitienė 2016: [136–159]), su kitų tarmių atstovais. Kitų arealų tarmiškumo komentavimas ir vertinimas pirmiausia atskleidžia mobilumo patirtį gretimame areale, pvz., Vilkaviškio jaunuolis – Vlkv_1(4)_V01 – komentuoja, pvz., *mes sakome pirmas, Marijampolėje jau sakoma pyrmas*.

Galėtume teigti, kad atvirieji tiriamųjų socialiniai tinklai užtikrina ir aplinkinių tarminių kodų patirtį. Plg., Vrn_1(3)_M16 tiriamosios vardijami tarminiai bruožai atskleidžia ne tik tiriamosios kalbinės gimtinės – pietų aukštaičių – kodo patirtį, bet ir rodo turint socialinių tinklų su vakarų aukštaičių kodu, pvz., *sako žodį ne ką, o ką; Marijampolė žodį taria ilgai tardami o raidę*. Socialiniai tinklai abipusiai – Vlkv_1(2)_M02 tiriamoji pakomentuoja pietų aukštaičius – *dzūkai taria su c raide kažkaip*.

Kai kurių tiriamųjų minimos ypatybės rodytų esant socialinio tinklo ryšių su tolimu regionu, pvz., jaunajai šiaulietei – Šl_1(2)_M13 – žemaitis atpažįstamas iš *galūnių kirtimo*; suvalkietis – iš *ištęstos balsės*; dzūkas – iš *c raidės žodžiuose*. Pn_1_M28 ir Pn_1_M65 tiriamosios tarp tarmiškai kalbančio žmogaus skiriamųjų bruožų mini pietų aukštaičiams ir rytų aukštaičiams vilniškiams būdingą vadinamąjį dzūkavimą – *dzūkiškoje tarmėje vietoj t sako c, o vietoj dž – dz; ,Dz‘, ,Dž‘ junginių vartojimas (dažnas vartojimas)*. Šl_3(3)_V15 tiriamasis taip pat ne tik charakterizuoja savo kalbinę gimtinę, bet ir išskiria dzūkišką tarmiškumą: *dzūkiškai daug taria z, o šiauliečiai kerta galūnes*. Žemaitė tiriamoji (Mžk_1(2)_M28) apibūdina ir kalbinės aplinkos žemaitiškąjį tarmiškumą, ir

dzūkiškumą – *dzūkai* – *dz, s, žemaičiai* – *galūnių nutrumpinimas*. Siejant tiriamųjų teikiamas tarmės artefakto charakteristikas su tyrėjų tarmėtyrinio diskursu, pridurtina, kad dzūkiškumas, pakliūvantis į būdingųjų ypatybių klasterį, yra bene ryškiausia priebalsių skirtis kaip objektyviojo tarmiškumo požymis tiriamiesiems.

Vis dėlto, nors ne vieno tiriamojo minimi tarmiškumo bruožai rodo kelių tarmių ir patarmių aprėpties socialinius tinklus, minimi ne kalbinės gimtinės tarmiškumo bruožai visais atvejais gali būti vertinami ir kaip kalbinės patirties dėl vienaip ar kitaip susiraizgiusių socialinių tinklų dalykas, ir kaip išplitusių tarmiškumo vaizdinių ar tam tikrų chrestomatinių (t. y. įgytų mokykloje) objektyviojo tarmiškumo žinių refleksas.

Žinoma, visais atvejais (ar bent daugeliu jų) pažymėtinas objektyviojo tarmiškumo charakteristikų lingvistinis (ne)tikslumas, bet vadinamajam naiviajam tarminiam sąmoningumui ir negali būti keliami kalbotyrinės kompetencijos reikalavimai. Prisimenant Jeano L. Léonardo (Léonard 2002: 237) principą, kad perceptyviosios dialektologijos atstovai paprastų žmonių metalingvistinį diskursą apie kalbą, jos variantus turi *versti* į lingvistinį diskursą, galima suprasti, kad, pvz., tiriamųjų pasakymai dėl *kitaip iškraipytu, nukandamu, nukirstu ir pan. galūnių* atitinka kalbotyrinio diskurso galūnės balsių siaurinio, trumpinimo, redukcijos, kt. reiškinių tarmėse įvardijimus. Toks metalingvistinio diskurso į lingvistinį diskursą vertimo rezultatas – sukuriama savita objektyviojo tarmiškumo bruožų sistema.

Kaip ir bet kokio teksto vertimas, metalingvistinio diskurso vertimas nėra visiškai paprastas. Žinoma, dalies tiriamųjų atsakymai labai detalūs, jų vardijamus bruožus nesunku susieti, sutapatinti su tarmėtyrininkų skiriamais bruožais. Nepaisant net to, kad paprastos kalbinės patirties įvardijimas yra primityvokas, pvz., Brž_1 (4)_V03: *vartojamos gale dvi „c“, pavyzdžiui, actcc*. Ne mažiau informatyvus Brž_2(4)_V06 tiriamojo tarmiškumo komentavimas – pvz.: *biržiečių tarmėje nėra galūnių, jos nukertamos: sveikas – sveiks, aš einu – aš ein; nėra raidės e, beveik visada ė – Rėda, ėn, ku tujė ir t. t. Nėr už ku*. Iš komentarų matyti, kad tiriamieji labai aiškiai atskiria kalbinės gimtinės objektyvųjų tarmiškumą, ir, kad būtų aiškiau, jį atskleidžia konkrečiais pavyzdžiais. Taigi tiriamųjų kalbinės gimtinės tarmės artefaktas įsitvirtinęs. Pasitelkus tyrėjo perspektyvos pirminių, antrinių, tretinių bruožų tipologiją, galima teigti, kad, pvz., iš Brž_2(4)_V06 tiriamojo tarmiškumo iliustracijų, rekonstruotina ne tik blankiuosius, bet ir skiriamuosius požymius (tyrėjo vertinimu) aprėpanti objektyviojo tarmiškumo bruožų sistema. Tik panašu, kad tiriamasis pastabiausias blankiausiems požymiams. Tokia situacija iš esmės yra visiškai dėsninga. Horizontaliajame kalbos variantiškumo kontinuume būdingesni, intensyvesni antrinių ir tretinių bruožų iškilumai. Tą patvirtina ir geolektinių, regiolektinių kodų sklaida.

Įdomus ir labai aiškus Pln_1(3)_V10 tiriamojo atsakymas dėl bruožų, kurie jam leidžia atskirti tarmiškai kalbantį asmenį. Tiriamasis savo atsakymą užrašo su pretenzija į tarminį grafolektą – *žuodžiu, nebūdyngu bendrine kalba*. Reikia pridurti, kad tiriamųjų atsakymuose gausu rašybos, gramatikos klaidų, tačiau šio tiriamojo rašymo negalima vertinti per galimų klaidų perspektyvą. Pln_1(3)_V10 tiriamasis per visą tyrimą buvo nuosaikus tarminio kodo, žinoma, kiek pavyko tai atspindėti tarminiu grafolektu, atstovas. Pavyzdžiui, tarminės kalbos atstovo asociatą jis verbalizuoja taip: *su žemaites, idomiuos*

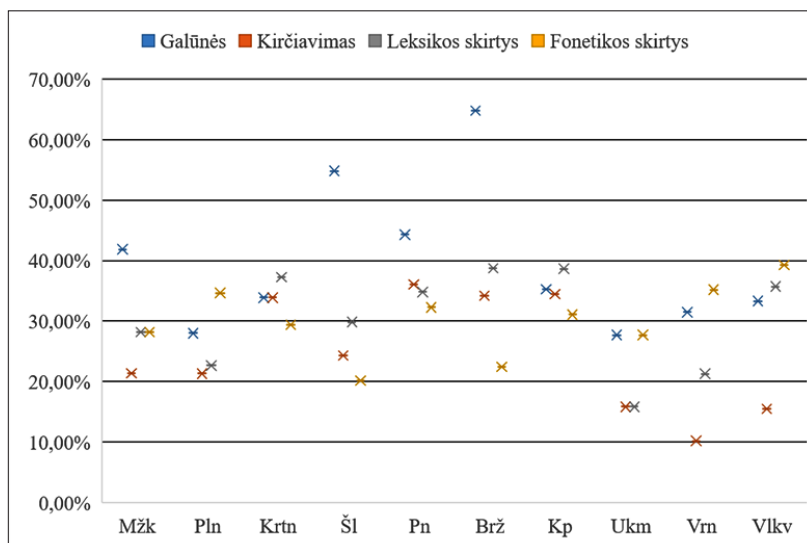
kalbuos atstovās. Bendrinės kalbos atstovo asociatas verbalizuojamas taip: *su aukštaites, tradiciškās kalbuos atstovās* (dėl tarmės grafolekto žr. Meiliūnaitė 2015: 248–259).

Tokių metalingvistinių diskursų vertimas beveik mechaniskas, nes patys tiriamieji, apibūdindami tarmiškumą, pavartoja arba lingvistiniame diskurse reikšminius žodžius (šiuo atveju – galūnė, [žodžio] galas), arba teikia aiškius pavyzdžius.

Ne visų tiriamųjų tarmiškumo charakteristikos tokios informatyvios. Kai kurie diskursai labiau nusako tarminio kodo kaip tokio skirtingumą, pvz., Krtn_1(4)_M08: *žemaičiai kalba „sunkiai“, „sunkiomis“ galūnėmis, o suvalkiečiai su labai minkštomis galūnėmis ir priebalsiais*; Krtn_1(4)_V15: *pvz.: Marijampolė turi savotiška kalbos maniera, taip pat labai aštrios visos Žemaitijos kalbos maneros*. Čia jau galima kalbėti apie subjektyvųjį tarmiškumą.

Kaip matyti iš pateiktų pavyzdžių, jaunųjų tiriamųjų tarmiškumo apibūdinimas yra ne vieno pamato. Be to, objektyviojo tarmiškumo vertei suprasti yra svarbu išsiaiškinti, kad, pavyzdžiui, kirčiavimas kaip tarmiškumo charakteristika gali būti ne tik kitoks, savotiškas, bet ir netaisyklingas ar, priešingai, – taisyklingas, pvz., Kp_1(4)_M50: *kitoks kirčiavimas*; Pln_1(2)_V05: *savotiškas žodžių kirčiavimas*, Brž_2(2)_V01: *netaisyklingas kirčiavimas*, Pn_1_V64: *taisyklingai kirčiuoja žodžius*. Žodžiai, skiriantys tarminį kodą nuo netarminio, gali būti nesuprantami, išskirtiniai, senoviški, netaisyklingi, etc., pvz., Šl_2(2)_M8: *negirdėti žodžiai*, Brž_2(2)_V04: *barbarizmas kalboje*; Pn_1_M16: *senoviniai žodžiai*; Krtn_1(4)_M46: *vartojami tarmiški žodžiai*; etc.

Taigi, iš pirmojo projekto duomenų matyti, kad objektyviojo tarmiškumo turinys paprastiesiems kalbos bendruomenės nariams užsipildęs ne tik kalbiniais X ar Y tarmės kaip artefakto bruožais. Pasitaikė tiriamųjų, kurie, vardydami charakteristikas, iš ko atpažįsta kalbantį tarmiškai, minėjo kalbėtojo išvaizdą (Brž_1(4)_V09); veido bruožus (Ukm_1(1)_V10); kalbėtojo būdą (Krtn_1(4)_V05); poelgius ir veiksmus (Mžk_1(3)_M13).

7 pav. Objektivityviojo tarmiškumo bruožai

Vadinasi, tarmės kognityvusis turinys, kad tai ne *tokia, bet tokių kalba*, koegzistuoja su objektyviomis tarmės kaip stebėjimo artefakto charakteristikomis.

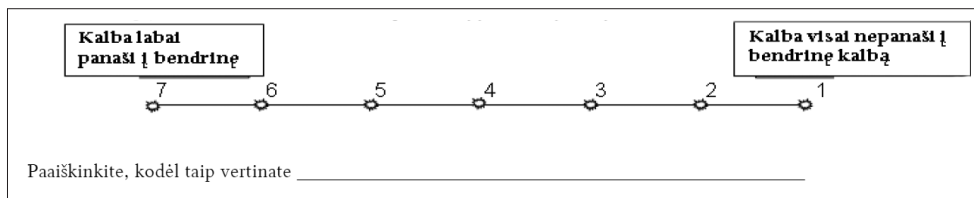
Vis dėlto skirtingų punktų tiriamųjų objektyviojo tarmiškumo bruožų reikšmingumo sekos yra silpnai variantiškos (žr. 7 pav.).

Žinoma, vertinant lingvistinio tikslumo lygmeniu, galūnių atskyrimas neatitinka gramatinės, plačiąja prasme, logikos. Tačiau paprastiesiems kalbos bendruomenės nariams galūnių skirtys, nepaisant jų požymių prigimties (fonetinės vs morfologinės), yra, neabejotinai, atskiras ir labai svarbus tarmiškumo požymis. Be to, toks išskyrimas svarbu ir siekiant aiškiau suprasti tarminių bruožų (ne)relevantiškumą vartotojų požiūriu.

Galima teigti, kad per pirmąjį tyrimą iš vardijamų bruožų (re)konstruojamas apriorinis vaizdinys. Taigi objektyviojo tarmiškumo bruožų, išsiaiškintų šiuo etapu, gretinimas su antrojo tyrimo – tekstų-stimulų percepcijos – duomenimis gali parodyti, kas pakliūva į objektyviojo tarmiškumo centrą paprastojo kalbos vertintojo požiūriu.

Objektyviojo tarmiškumo savistaba: teksto-stimulo veiksnys

Antrojo projekto užduotis – menamos bendrinės kalbos matu (žr. 8 pav.) pamatuoti ir įvertinti žymėtuosius tekstus-stimulus – įvardyti tekstų-stimulų bruožus, lemiančius jų vietą bendrinės vs nebendrinės kalbos kontinuumo.

8 pav. Tekstų-stimulų vertinimo skalė: (ne)panašumas į bendrinę kalbą

Nors antrajame projekte tekstų-stimulų užduotyje tarmė nebuvo minima, bet būtent bruožai, atskiriantys, ribojantys *de facto* (nes tokia buvo tiriamoji užmačia¹⁶) tarmiškai žymėtą tekstą-stimulą nuo bendrinės kalbos artefakto (turimo prototipo) (skalėje tai atspindima 7 balų įverčiu), iš esmės atitinka tarmės artefakto bruožą. Primintina, straipsnyje jau užsiminta priklausomybė, kad paprastasis kalbos bendruomenės narys tarmę palyginamuoju būdu vertina iš bendrinės kalbos charakteristikų perspektyvos. Šią išvalgą tvirtina ir septynbalėje skalėje skirtų vertinimų komentarai (pavyzdžius žr. 1 lentelėje).

¹⁶ Plg. projekto objektas – percepcinė variantų kategorizacija, t. y. siekiama tirti, kaip naujųjų tarminių darinių požymiai, jų kalbinė vertė ir bruožai susiję su tariamosios bendrinės kalbos (kvazistandarto) vaizdiniu ir jo paplitimu visuomenėje. Taigi ir stimulynas sudarytas laikantis tekstų-stimulų žymėtumo reikalavimo.

1 lentelė. Tekstų stimulų panašumo į bendrinę vertinimas ir komentarai (pavyzdžiai)

Tekstas-stimulus	Tiriamasis ar tiriamoji	Panašumo į bendrinę kalbą įvertis	Vertinimo komentaras
A (pietų aukštaičių regiolektas)	Rk_M06*	7 balai	<i>taisyklingai kirčiuojami žodžiai</i>
	Pln_M18	6 balai	<i>nes kalba aiški, bet galūnės pailgėja</i>
	Kn_V16	6 balai	<i>galūnės nepilnai pasako</i>
	Mžk_V05	6 balai	<i>kalba švari, tačiau kartais nukertamos galūnės</i>
B (žemaičių regiolektas)	Al_M10	3 balai	<i>trumpi balsiai, sutrumpėjęsios galūnės</i>
	Klp_M04	3 balai	<i>nukandamos galūnės, kirčiai ne ten</i>
	Ut_V07	4 balai	<i>girdėjau tarmiškų sutrumpinimų</i>
	Mrj_V09	2 balai	<i>labai galūnės nukirptos</i>
C (šiaurinių vakarų aukštaičių regiolektas)	Tl_M10	3 balai	<i>kirčiai ne ten, galūnės nukertamos</i>
	Lzd_M10	4 balai	<i>labai panaši, tik pora žodžių yra netaisyklingų galūnių</i>
	Ukm_V14	1 balas	<i>blogas kirčiavimas</i>
	Šk_V05	4 balai	<i>„esu“ kirčiavimas**</i>
D (pietų aukštaičių regiolektas)	Al_M24	7 balai	<i>taisyklingas kirčiavimas</i>
	Mžk_M07	6 balai	<i>nes taisyklingai kirčiuojama</i>
	Jnš_V19	7 balai	<i>gražus kirčiavimas</i>
	Klp_V05	7 balai	<i>žodžiai tokie, kokie ir turi būti</i>
E (žemaičių regiolektas)	Pn_M10	4 balai	<i>netaisyklingai kirčiuoja, nukerta galūnės</i>
	Krtm_M06	2 balai	<i>nukerta galūnės</i>
	Mrj_V07	4 balai	<i>kirčiavimas ir galūnių nukirtimas</i>
	Lzd_V18	6 balai	<i>„nukerta“ kai kurias galūnes</i>
F (vakarinių rytų aukštaičių regiolektas)	Rk_M22	3 balai	<i>galūnės pakeistos į a, negramatiškai</i>
	Pn_M18	5 balai	<i>netaisyklingas kirčiavimas</i>
	Skd_V04	6 balai	<i>keistos žodžio galūnės, bet skamba gerai</i>
	Mžk_V20	5 balai	<i>kirčiavimas kitoks</i>
G (pietinių vakarų aukštaičių regiolektas)	Ps_M24	5 balai	<i>žodžiai tariami gerai, bet kirtis ne</i>
	Šl_M08	6 balai	<i>ilgos „i“, „e“, „o“</i>
	Kn_V22	5 balai	<i>yra prailginimų žodžiuose</i>
	Pln_V05	6 balai	<i>trūksta gero kirčiavimo</i>
H (rytinių rytų aukštaičių regiolektas)	Šl_M30	5 balai	<i>ryški tarmė, ilgos o; i</i>
	Tl_M15	7 balai	<i>labai aiškiai tariami žodžiai</i>
	Ukm_V18	6 balai	<i>paryškina ilgąsias balses</i>
	Klp_V01	6 balai	<i>jaunymas***</i>

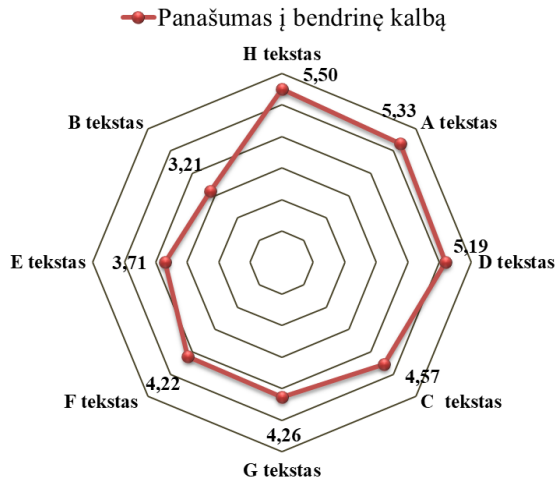
* Pateikiant antrojo projekto tiriamųjų teikiamų duomenų pavyzdžius, nurodoma tiriamojo lytis ir anketos eilės nr., pvz., Al_M03 – Alytaus punkto tiriamoji, kurios anketa yra trečia tirtoje grupėje ir t. t.

** Tiriamasis pastebi kirčio atitraukimą – 'esu | 'esu | ir pa'tl | ɔrgan'ɫ'za'vus (=esu, esu ir pati organizavusi).

*** Tiriamasis, pagrįsdamas savo vertinimą, atkreipia dėmesį į konkrečią ypatybę ir ją parašo – *jeu'njimas* (=jaunimas).

Kaip iš 1 lentelėje teikiamų pavyzdžių matyti, paprastieji kalbos bendruomenės nariai tarmiškai žymėtiems tekstams-stimulams teikia tokias pačias (ar panašias) charakteristikas, kokias tarminiam kodui priskyrė tiriamieji, kuriems nebuvo teikti tekstai-stimulai, siekiant išsiaiškinti jų tarmiškumo matus. Vadinasi, galima kalbėti apie objektyviojo tarmiškumo bruožų universalumą ir tvarumą.

Apibendrinant antrojo projekto tiriamųjų sociolingvistinius portretus, pažymėtina, kad, kaip ir per pirmąjį projektą, pusė tiriamųjų, deklaruojamų mokėjimų ir deklaruojamos kalbinės elgsenos lygmeniu, yra aktyvieji tarminio kodo vartotojai (Blanchet, Armstrong 2006: 251–275). Iš viso tyrime dalyvavo 1064 tiriamieji. Iš jų net 55 proc. deklaruoja mokantys tarmę ir net 47 proc. deklaruoja, kad vartoja tarmę. Jų deklaruojamas tarminio kodo vartosenos dažnis vidutiniškai – 4,35 balai iš 7. Jų pačių vertinimu, makroaplinkoje (jų gyvenamoje vietovėje) 62 proc. tiriamųjų fiksuoja tarmiškumą, fiksavimo dažnis – 4,89 balai iš 7; mikroaplinkoje (šeimoje) – 49 proc.; fiksavimo dažnis – 4,63 balai iš 7. Šioks toks namų aplinkos nutarminimas (kai kuriuose punktuose skirtis akivaizdi, pvz., Kretingos punkte 4,13 balo su 3,04; Marijampolėse punkte 4,47 su 3,87; ir pan.) skatintų pasvarstyti dialekto nevisavertiškumo klausimą, bet prie šios problematikos bus susitelkta kituose straipsniuose.

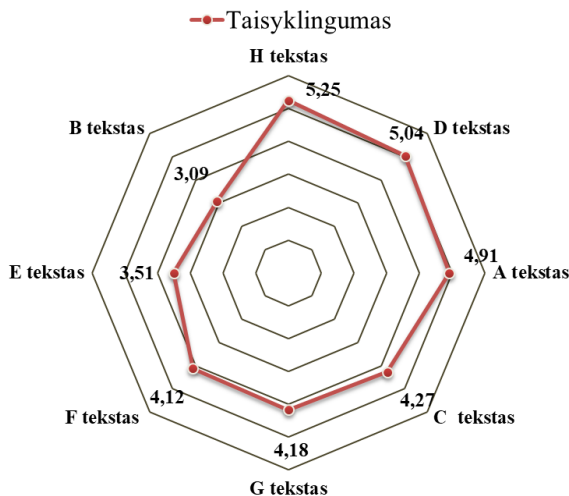
9 pav. Tekstų-stimulų (ne)panašumas į bendrinę kalbą

Tiriamųjų vertinimu (žr. 9 pav.), panašiausias į bendrinę kalbą yra rytinių rytų aukštaičių regioklekto H tekstas-stimulus¹⁷, mažiausiai panašus – žemaičių regioklekto B tekstas-stimulus¹⁸, todėl šioje straipsnio dalyje daugiausia dėmesio ir skiriama abiejų tekstų-stimulų įverčių argumentams, t. y. vardijamų tekstų-stimulų charakteristikoms, analizuoti.

¹⁷ H tekstas-stimulus: 'mô:kqm̃l̃es | r̃l̃'k'ũžt̃l̃es | 'mô:kqm̃l̃es | sũ'gũ's 'el'g̃l̃es'õ | 'ʃũ'ẽñ'ũ'ʃl̃æm ṽl̃'sas | uall'st̃l̃:bl̃m̃l̃es' ʃũ'en'l̃t̃es || 'sa'ũõ ʃũ'en'l̃t̃es | t̃e'ĩ | ʃkũ'r̃ĩmas 'mũ:sũ | at 'ats̃ĩkũ'r̃ĩmas || p̃r̃l̃l̃e'f 'ka'ra j̃eũ | 'bu'ũõ p̃r̃l̃'m̃l̃e'j̃ ʃũ'ũ'ẽĩ || dal̃l̃'ũd̃'ũj̃em | la'be'ĩ d̃ũok ṽl̃sõ'k̃l̃ũ: | 'sp̃o'r̃t̃l̃ũñl̃ũ uar̃'ž'ĩ:bũ || tũ'r̃l̃ẽ:jõm | 'ũ'r̃l̃ũšes tr̃ũ'k̃l̃ĩmõ k̃'ũm̃'ũd̃a || d̃a'ba'r̃ 'ñe't ñe'g̃a'l̃ũõ pas̃a'k̃l̃ĩt | ar 'tu'r̃l̃ĩ j̃eũ'ñĩmas ||

¹⁸ B tekstas-stimulus: nu 'kazkeip 'soũko | gal 'ũ'ẽ'r̃l̃t̃ĩnt | 'ñ'ẽs | mõ'k̃l̃ĩ:kla i'r mõ'k̃l̃ĩ:kla | ũñ'ũ'er̃l̃s̃l̃t̃e'ts i'r ũñ'ũ'er̃l̃s̃l̃t̃e'ts || 'a'f | t̃õks 'zmo:gũs | 'ẽsũ | p̃r̃l̃'s̃l̃h̃'t̃a'ĩkũũ i'r | sũ 'z̃mõñ'ĩm | 'ñẽ'r̃ b̃'en'dra'ũ'ĩma pr̃'ũ'b̃l̃l̃ẽmu: | t̃e'ĩ 'm̃a'ñ 'kazkeip | ñ'ẽ'bu'ũ 'ñ'ẽi | ñ'ẽi 'kazkõk̃l̃ũ pr̃'ũ'b̃l̃l̃ẽmu | 'ñ'ĩek || l̃abe'i 'g̃l̃r̃'ẽĩt | sũ 'tũ: | sũ 'g̃rup̃l̃ẽ | sũ's̃l̃dr̃ũ'd̃ũ'g̃a'ũõm i'r | i'r 'ũ'ĩsa 'k̃l̃ĩta || 'tas ũñ'ũ'er̃l̃s̃l̃t̃e'ts | 'pr̃ũõt̃d̃ ñ'ẽ'p̃r̃l̃ĩd̃'ẽd || 'a'ĩ'ũkũ | 'tu' ʃ'ũ's̃l̃'la'ũ'ĩñl̃ | 't̃e'ẽñ: | 'ũ'ĩsa'pus̃'ĩ'ũk̃e'i d̃ũõ | b̃'ẽt i'r t̃e'ĩ | 'j̃e'ĩgu tu 't̃e'ẽñ: | 'pr̃'ũ't̃a 'ñ'ẽ'tor̃l̃ĩ ||

Tekstų-stimulų taisyklingumo įverčiai koreliuoja su panašumo į bendrinę kalbą įverčiais (10 pav.).

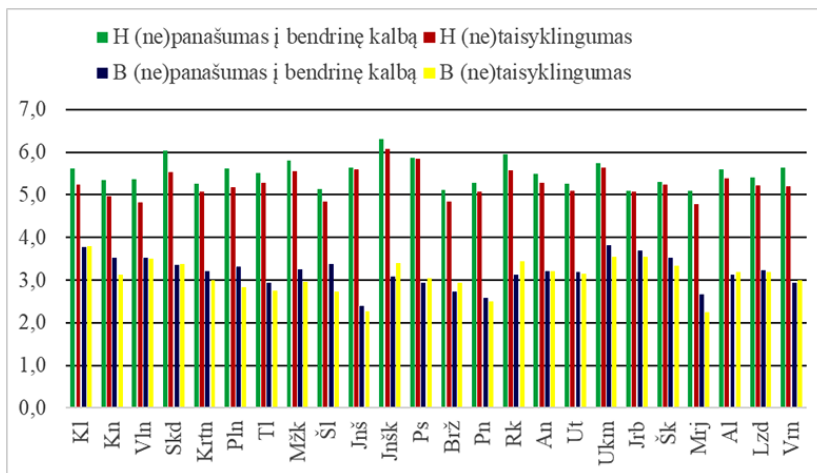
10 pav. Tekstų-stimulų (ne)taisyklingumas

Galima teigti, kad visų (ir dvidešimt dviejų pagrindinių, ir dviejų papildomų) punktų tiriamųjų vertinimo atskaitos sistemos – turimas bendrinės kalbos vaizdinys – yra labai panašus. Rytinių rytų aukštaičių regiolekto H tekstą-stimulą pagal panašumą į bendrinę kalbą palankiausiai įvertino Joniškėlio (6,3 balai), Skuodo (6,0 balai), Rokiškio (5,9 balo), Pasvalio (5,9 balo) ir Mažeikių (5,8 balo) punktų tiriamieji. Šiaulių, Biržų, Jurbarko ir Marijampolės tiriamieji, vertindami H teksto-stimulo bruožus, lemiančius jo vietą bendrinės vs nebendrinės kalbos kontinuume, yra sąlygiškai griežčiausi. Jų panašumo į bendrinę kalbą įvertis – 5,1 balo. Šio teksto stimulo taisyklingumo įverčiai tarp tiriamųjų punktų pasiskirsto panašiai (žr. 11 pav.).

Žemaičių regiolekto B tekstą-stimulą kaip labiausiai žymėtą įvertino Joniškio (2,4 balo), Panevėžio (2,6 balo), Marijampolės (2,7 balo) ir Biržų (2,7 balo) punktų tiriamieji. Marijampolės, Joniškio ir Panevėžio punktų tiriamieji buvo griežčiausi vertindami ir šio teksto-stimulo taisyklingumą (žr. 11 pav.).

Vis dėlto, apibendrintai vertinant paskirų punktų tiriamųjų nuostatas dėl tekstų-stimulų vietos bendrinės vs nebendrinės kalbos kontinuume, negalima išskirti, kad objektyvųjį tarmiškumą labiau atskiria aukštaitiškojo ar žemaitiškojo tarminio pamato ar didmiesčių tiriamieji. Plg. Kauno ir Vilniaus tiriamieji rytinių rytų aukštaičių regiolekto H teksto-stimulo panašumą į bendrinę kalbą vertina 5,4 balo, žemaičių regiolekto zonos Kretingos punkto, vakarinių rytų aukštaičių regiolekto Panevėžio punkto, pietinių vakarų aukštaičių regiolekto Šakių punkto tiriamieji vertino 5,3 balo. Šio teksto-stimulo taisyklingumą vienodai (4,8 balo) įvertino Vilniaus, Marijampolės, Šiaulių ir Biržų tiriamieji. Taigi iš esmės tiek didmiesčio, tiek tam prototipinių tarmiškumo zonų centrų (žr. prototipinių

tarmiškumo zonų žemėlapius – Aliūkaitė, Mikulėnienė ir kt. 2017: 126–146) jaunuolių bendrinės kalbos vaizdiniai, tampantys atskaita vertinant tekstus-stimulus, nesiskiria. Be to, vienokius ar kitokius tekstų-stimulų įverčius pagrindžiantys tiriamųjų argumentai rodo, kad tarmės asociacijos siejamos su tokiomis pat tarmės kaip artefakto charakteristikomis.

11 pav. Tekstų-stimulų (ne)panašumas į bendrinę kalbą ir (ne)taisyklingumas (paskirų punktų įverčiai)

Žinoma, ne visos tekstų-stimulų charakteristikos teikia pagrindą identifikuoti tiriamųjų objektyviojo tarmiškumo bruožus. Kai kurie tiriamųjų argumentai, pagrindžiantys vienokį ar kitokį įvertį, yra labai apibendrinti ir abstraktūs, pvz., Al_M22 tiriamosios, B tekstą-stimulą įvertinusios 5 balais, komentaras – *nes kalba su tarme*; Ps_V03 tiriamasis 2 balų šio teksto įvertį komentuoja taip – *nes šnekėjo tarmiškai*; Tl_M18 tiriamoji 3 balus pagrindžia vertinimu – *nes girdisi tarmė*. Tokių apibendrinimų teikia kiekvieno punkto tiriamieji. Teksto-stimulo (ne)suprantamumo akcentavimas taip pat dažnas įverčio argumentas, pvz., Klp_V05 tiriamasis 4 balus argumentuoja – *galima suprasti, bet sunkiau*; Mrj_M15 tiriamoji, skirdama B tekstui-stimului 5 balus, komentuoja – *sunku suprast*; kt.

28 proc. tiriamųjų, argumentavusių B tekstui-stimului skiriamus (ne)panašumo į bendrinę kalbą, ir 34 proc. – argumentavusių (ne)taisyklingumo įverčius, pažymėjo galūnės charakteristikas – tiriamųjų vertinimu, jos trumpinamos, nukandamos, nukertamos. Taip charakterizuoja šio teksto žymetumą visų punktų tiriamieji (žr. 2 lentelę).

Apskritai atkreiptinas dėmesys į tiriamųjų vartojamą leksiką, įvardijant galūnių skirčių atvejus (trumpinimui, balsių išmetimui, kt.). Tokia reiškinių taksonomija – *suvalgo raides* (Vln_M09), *nukanda*, *galūnes*, *nukerta*, *nukerpa* ir pan. – galėtų tapti konceptualiosios analizės objektu.

2 lentelė. B teksto-stimulo objektyviojo tarmiškumo bruožai: galūnių skirtys

Tiriamasis ar tiriamaoji	Panašumo į bendrinę kalbą įvertis	Vertinimo komentaras	Tiriamasis ar tiriamaoji	Taisyklingumo įvertis	Vertinimo komentaras
Al_M04	3	<i>nukandamos žodžių galūnės</i>	Al_V18	3	<i>iškraipytos žodžių galūnės</i>
An_M05	5	<i>nukandamos galūnės</i>	An_M15	2	<i>galūnės netaisyklingos</i>
Brž_M24	3	<i>nes nukandamos galūnės</i>	Brž_M15	4	<i>dėl nukertamų galūnių</i>
Jnš_M08	2	<i>„nukandamos“ galūnės</i>	Jnš_M13	2	<i>be kirčių, nukirstos galūnės</i>
Jnšk_V04	2	<i>žodžiai be galūnių</i>	Jnšk_M05	4	<i>neištariamos žodžių galūnės</i>
Jrb_M10	4	<i>nes nukerta galūnės</i>	Jrb_V05	4	<i>nes kalbama sutrumpintai</i>
Klp_V01	5	<i>nukandinėja galūnės</i>	Klp_M05	4	<i>nukanda žodžius</i>
Kn_M11	2	<i>nukanda galūnės</i>	Kn_V08	4	<i>trumpina galūnės</i>
Krtm_V15	3	<i>nukirstos galūnės, nepanašu į bendrinę kalbą</i>	Krtm_M06	1	<i>žodžių nukirtimai</i>
Lzd_V20	3	<i>kerta galūnės, kirčiai</i>	Lzd_M10	2	<i>labai nukerta galūnės</i>
Mrj_M17	2	<i>todėl, nes nukanda galūnės, pvz., universitets</i>	Mrj_V07	5	<i>galūnės nukanda kelių žodžių</i>
Mžk_M08	3	<i>kalba žemaitiškai, nukanda galūnės</i>	Mžk_V02	3	<i>galūnių nesigirdi</i>
Pln_M24	4	<i>nes nukirstos galūnės</i>	Pln_V05	3	<i>„nukandamos galūnės“, prastas kirčiavimas</i>
Pn_V02	2	<i>nukandamos galūnės</i>	Pn_V20	3	<i>nukandamos žodžių galūnės</i>
Ps_M02	3	<i>žodžių galūnės yra nukertamos</i>	Ps_V12	4	<i>nukertamos galūnės, nesilaikoma kirčiavimo</i>
Rk_M23	5	<i>nukandamos galūnės</i>	Rk_V11	2	<i>nerišlu, nukertamos galūnės</i>
Skd_M07	3	<i>„nukandamos“ galūnės</i>	Skd_M21	3	<i>„nukirptos“ galūnės, greitas kalbėjimas</i>
Šk_V05	4	<i>nukertamos galūnės</i>	Šk_V07	2	<i>trumpina galūnę</i>
Šl_M12	4	<i>nukanda galūnės</i>	Šl_V04	5	<i>nėra galūnių</i>
Tl_M15	4	<i>labai dažnai nukertamos galūnės</i>	Tl_M21	2	<i>blogai kirčiuoja, trumpina galūnės</i>
Ukm_V16	3	<i>galūnės nukanda</i>	Ukm_V02	4	<i>kalba be galūnių</i>
Ut_M09	2	<i>kalbant „nukertamos“ galūnės, kur nebūdinga bendrinei kalbai</i>	Ut_V11	2	<i>nukertamos galūnės</i>
Vln_M08	2	<i>labai nukirpti, kitokios tarmės kalba</i>	Vln_V18	5	<i>kerta galūnės</i>
Vrn_M32	3	<i>nukerta žodžių galūnės</i>	Vrn_V10	3	<i>trumpina žodžius</i>

B teksto-stimulo kirčiavimas, į kurį atkreipia dėmesį tiriamieji, taip pat lemia šio teksto-stimulo slinktį bendrinės vs nebendrinės kalbos kontinuume. Tiriamieji ne tik vardija artefakto bruožus, bet iš karto priskiria ir vertę, pvz., Al_M17 tiriamoji, vertinanti B teksto-stimulo panašumą į bendrinę kalbą 2 balais, pagrindžia savo įvertį – *neteisingas kirčiavimas*. Analogiškų komentarų pasitaiko skirtingo kalbinio pamato punktuose, pvz.: Al_V06: *netaisyklingi kirčiai* (3 balai); Klp_M15: *ne visai kirčiavimas atitinka* (6 balai); Šk_M08: *kirčiavimo klaidos* (3 balai); Šl_M28: *nes kirčiai ne vietose* (2 balai); Ut_M29: *keistas kirčiavimas* (5 balai); t. t. Taisyklingumo įverčiai pagrindžiami taip pat, pvz.: Brž_M03: *su kirčiavimu problemos* (3 balai); Jnš_V22: *nes neatsižvelgiama į kirčius* (3 balai); Jrb_M06: *nes kirčiuojama blogai* (4 balai); Mžk_M14: *žodžiai netaisyklingai kirčiuojami* (3 balai); Pn_M19: *žodžių kirčiuotės netaisyklingos* (3 balai); Rk_V10: *greit šneka, nejaučia kirčių* (2 balai); Šl_M13: *ne toks žodžių kirčiavimas* (3 balai); kt. Atkreiptinas dėmesys, kad tarmiškas kirčiavimas klaidos vertę įgyja ir tarp punktų, kurie pakliūva į kirčio atitraukimo zonas, tiriamųjų. Tokie duomenys skatintų atidžiau patyrinėti punktus kalbinio (ne)saugumo (Labov 2006: 319) požiūriu, bet tai paliktina kitiems straipsniams. Tas pats pasakytina ir dėl skiriamų balų variantiškumo. Darytina prielaida, kad aukštesni ar žemesni balai sietini su tiriamųjų kalbinės gimtinės saviverte, bet prie šio klausimo teks sugrįžti kituose darbuose.

Pažymėtina, kad, kaip ir teikdami apriorinius tarmiškumo matus, vertindami B tekstą-stimulą, tiriamieji dažnai mini iš karto abu bruožus – galūnių skirtis ir kirčiavimą, pvz., Mžk_M21: *kirčiuoja keistai ir galūnes trumpina*; Brž_M18: *nukirstos galūnės, kirčiavimas*; Pn_V10: *trumpinamos galūnės, skiriasi kirčiavimas*; Ut_V18: *keistas kirčiavimas, galūnių trumpinimas*; Vrn_M15: *kirčiavimo klaidos, trumpinamos galūnės dėl tarmės*; Tl_M25: *nukandamos galūnės, kirčiai keistai dedami*; kt. Tas pats pasakytina ir apie kitų tekstų-stimulų vertinimų komentarus, plg. E tekstas-stimulus (taip pat žemaičių regiolekto), kuris bendrinės vs nebendrinės kalbos kontinuume šiek tiek labiau negu B tekstas-stimulus paslinktas link bendrinės kalbos (žr. 9 pav.), pvz., Ut_V18: *galūnės, kirčiavimas ne toks*; Šk_M07: *nukerta galūnes, kirčiavimas nėra visai taisyklinga*; Rk_M16: *nukerta galūnes, blogas kirčiavimas*; Mrj_V07: *kirčiavimas ir galūnių nukirtimas*; Mžk_M04: *netaisyklingas kirčiavimas, galūnių trumpinimas*; kt.

Bendrinės vs nebendrinės kalbos kontinuume arčiausiai link bendrinės kalbos paslinkto rytinių rytų aukštaičių regiolekto H teksto-stimulo įverčius tiriamieji argumentavo kiek kitaip negu nepanašausio į bendrinę B teksto-stimulo įverčius. Net priešingai, pasitaikė tiriamųjų, skyrusių H tekstui-stimului 7 balus, savo vertinimą argumentavusių tinkamomis galūnėmis ar geru kirčiavimu, pvz.: Jnšk_M06: *negirdėti galūnių trumpinimo*; Ps_M22: *taisyklingos galūnės*; Mžk_V24: *taisyklingas kirčiavimas*; Rk_M03: *nenukertamos galūnės, kirčiai*. Kitokie rytinių rytų aukštaičių regiolekto teksto-stimulo įverčių argumentai visiškai suprantami, nes 25,88 proc. tiriamųjų, vertindami šį tekstą-stimulą, skyrė 7 balus; 30,37 proc. tiriamųjų H teksto-stimulą įvertino 6 balais; 23,21 proc. – 5 balais. Ir apskritai savo panašumo į bendrinę kalbą įverčius komentavo tik 28 proc. tiriamųjų; taisyklingumo įverčius – 29,89 proc. tiriamųjų. Viena vertus, tai galėjo lemti teksto-stimulo

vieta percepcijos eksperimente – jo buvo klausomasi paskutinio, kita vertus, tekstas-stimulus įvertintas palankiausiai bendrinės vs nebendrinės kalbos kontinuumu.

Tarp rytinių rytų aukštaičių regiolekto teksto-stimulo charakteristikų, kurios teikia pagrindą identifikuoti tiriamųjų objektyviojo tarmiškumo bruožus, išskirtinas balsių ilginimas, pvz.: Al_M18: *nėra pakeistų galūnių, tačiau kai kurios raidės šiek tiek ilgiau tariamos* (6 balai); Al_V12: „*jaunimas*“ *blogai ištaria* (6 balai); An_M14: *ilgesnės balsės, nei įprasta* (6 balai); Klp_M10: *prailgintos balsės* (6 balai); Šl_M08: *ilgos „i“, „u“* (6 balai); Vln_M11: *kalba taisyklinga, bet „i“ tariama per ilgai* (6 balai); Al_M29: *ilgai tariami trumpieji balsiai* (5 balai); Krtn_M06: *ilgos balsės* (5 balai); Mrj_M13: *vietoj „i“ taria „y“, vietoj „s“ – „c“* (5 balai); Pn_M14: *i užilginamos* (5 balai); Šk_M12: *ištęsti garsai* (5 balai); Šl_M20: *jaunymas* (5 balai); Pln_V12: *nes jaunymas turi* (4 balai); kt. Komentuodami šio teksto-stimulo taisyklingumo įverčius, tiriamieji kartoja tokią pačią charakteristiką, pvz., Kn_M10: *prailginamos trumposios raidės* (6 balai); Mrj_M09: „*jaunymas*“ *vietoje „jaunimas“* (6 balai); Ut_V11: *dėl „jaunyma“* (6 balai); Vln_M18: „*jaunimas*“ (6 balai); Brž_M16: *ten kur [i] trumpa, kartais tariama ilgiau* (6 balai); Tl_M14: *žodyje „jaunimas“ labai pabrėžia „i“ raidę* (6 balai); Vrn_V09: *pailginama, i raidė padaroma y* (6 balai); Šl_M15: „*y*“ *pabrėžiama* (4 balai); Pn_M18: *ilgai taria trumpąsias raides* (4 balai).

Apie 60 proc. panašiausio į bendrinę kalbą H teksto-stimulo įverčių komentarų yra tokie, kuriuose tiesiog apibendrinamai konstatuojama, kad kalbama panašiai į bendrinę kalbą (pvz., An_M08: *panaši į bendrinę*), ar tiesiog įvardijama, kad tai bendrinė kalba (pvz., Mžk_M17: *kad tai tikrai bendrinė*), arba akcentuojama, kad kalbama suprantamai (pvz., Rk_V12: *aišku, suprantama*), švariai (pvz., Vrn_V08: *švariai kalba*), idealiai (pvz., Ut_V11: *ideali kalba*), gramatiškai (pvz., Ps_M03: *kalbama gramatiškai*), taisyklingai (pvz., Jnš_M13: *taisyklinga kalba*). Tokie komentarai iš esmės nekuria pagrindo svarstyti objektyviojo tarmiškumo klausimo. Taigi galima apibendrinti, kad iš rytinių rytų aukštaičių regiolekto H teksto-stimulo charakteristikų objektyviojo tarmiškumo bruožų sistemą papildoma balsių ilginimo bruožas.

Apibendrinamosios pastabos

Tiek tiriamųjų vardyti skiriamieji tarminio kodo bruožai, tiek, argumentuojant tekstams-stimulams skiriamus įverčius, minėtos charakteristikos atkuria ir tyrėjų lygmeniu apibendrinamą objektyvųjį tarmiškumą. Tik atkreiptinas dėmesys į kai kuriuos išryškėjusius skirtumus. Pirma, dėl bruožų persistumdymo reikšmingumo požiūriu, antra, dėl bruožams priskiriamos vertės.

Pirma, apibendrinamai vertinant abiejų tyrimų rezultatus, konstatuotina, kad paprasčiausiems kalbos bendruomenės nariams tarmė kaip stebėjimo artefaktas konstruojamas pirmiausia iš blankiųjų ir būdingųjų bruožų. Manytina, kad, pirma, tai priklauso nuo skirtingų tyrėjų ir paprastųjų kalbos bendruomenės narių siekių; antra, objektyviojo tarmiškumo turinį lemia paprastųjų kalbos bendruomenės narių reali kalbinė patirtis ir šiuo atveju, turint omenyje percepcijos eksperimentą, tekstų-stimulų žymėtumo laipsnis.

Tyrėjų vertinimu, objektyvusis tarmiškumas vs netarmiškumas sietinas su vienokio ar kitokio horizontaliojo kalbos kontinuumo skirstymo, klasifikavimo pretenzija. Į tai iš esmės orientuojasi tiek tradicinė tarmėtyra, tiek modernioji tarmėtyra, nepaisant to, kad pirmoji bruožų (skiriamųjų, toliau būdingųjų) matu linkusi tiksliai suskaidyti horizontalųjį kalbos variantiškumo kontinuumą, o antroji – tuo matu [požymių] patikrina horizontalųjį kalbos variantiškumo kontinuumą, kartu dar pridėdama jam ir vertikaliają dimensiją, t. y. neignoruojamas variantiškumo daugiasluoksniškumas, lemiamas skirtingų socialinių, demografinių ir kt. bendruomenių parametrų.

Paprastajam kalbos bendruomenės nariui objektyvusis tarmiškumas vs netarmiškumas yra atskirties arba su(si)tapatinimo pamatas, todėl tiek blankiosios, tiek būdingosios, tiek ir skiriamosios charakteristikos yra visiškai niveliuotos tuo aspektu, kad jos visos vienuodai gali pažymėti kitokį kodą, nuo kurio bendruomenės ribojamasi arba, priešingai, – su kuria susitapatinama ar norima susitapatinti. Ribojimosi ar tapatinimosi klausimas jau kito tyrimo objektas. Šiuo atveju esminga tai, kad paprastojo kalbos bendruomenės nario perspektyvoje bruožų matas yra svarbus ne klasifikuoti, o at(si)skirti. O perceptyvioju lygmeniu, kaip rodo tekstų-stimulų užduoties rezultatai, būdingosios charakteristikos gali nublankti, o blankiosios – išryškėti. Žinoma, ir tarmiškumo lokalizavimas nėra eliminuotas iš naiviojo tarminio sąmoningumo, bet, kaip rodo ankstesnieji perceptyviosios dialektologijos tyrimai, egzistuoja tam tikros prototipinės tarmiškumo zonos. O tai labiau susiję ne su kalbine realybe, bet su įsitvirtinusiomis tarmės (ar konkrečių tarmių) kaip tam tikro stebėjimo artefakto charakteristikomis (beveik stereotipais), kurios lemia, kad tos zonos apriorinio vertinimo ir percepcijos lygmeniu turi potencialą pritraukti tarmiškesnius ar mažiau tarmiškus kodus, nepriklausomai nuo to, kuriuos arealus *de facto*, tyrėjo vertinimu, skiriamosios kodo charakteristikos žymi. Tokio prototipinio kodų lokalizavimo polinkių nustatyta ir per antrąjį šiame straipsnyje nagrinėjamą projektą, tiriamiesiems identifikuojant tekstų-stimulų kalbėtojų regionus (t. y. iš kur gali būti girdimo teksto-stimulo atstovas), bet tam bus skirti atskiri projekto vykdytojų tyrimai ir straipsniai, todėl šiame straipsnyje į tai nesigilinama.

Taigi paprastųjų kalbos bendruomenės narių suminėti tiek blankieji (daugiau išryškėję per tekstų-stimulų percepcijos eksperimentą), tiek būdingieji (daugiau verbalizuoti per pirmąjį tyrimą) kalbiniai bruožai kuria tarmės (plačiąja prasme) artefaktą. Kitaip tariant, galima apibendrinti, kad jaunosios kartos paprastųjų kalbos bendruomenės narių objektyvusis tarmiškumas yra objektyvaus pagrindo, t. y. kalbinių tarmės kaip artefakto bruožų. Įvadinėse straipsnio dalyse minėta, kad galimas ir kitoks objektyvus pagrindas – kalbiniai netarminiai bruožai, kurie suponuoja subjektyviai objektyvų tarmiškumą. Tiek pirmuoju, tiek antruoju tyrimu gauti duomenys neteikia pagrindo šiai skirčiai. Atkreiptinas dėmesys tik į tiriamųjų priskiriamą netaisyklingumo vertę kai kurioms tarmiškumo charakteristikoms. Kaip matyti iš atliktos analizės, taip dažniausiai kvalifikuojamas kirčiavimas, taip pat leksika.

Pirmasis tyrimas parodė, kad tarminių bruožų įtraukimas į objektyviojo tarmiškumo sistemą nemenkai sietinas su paprastojo kalbos bendruomenės nario kalbine patirtimi. Kalbinės giminės žymėtumas gali patikslinti tarmės kaip stebėjimo artefakto charakteristikas,

pvz., į paprastojo vertintojo objektyviojo tarmiškumo sistemą įtraukiami kalbinės gimtinės arealo būdingieji bruožai. Žinoma, iš tyrimo matyti, kad egzistuoja kalbinių bruožų, kurie yra universaliai įtvirtinta tarmės artefakto charakteristika. Tada kalbinės giminės veiksnys nebėra svarbus, pvz., iš tyrimo rezultatų aišku, kad prie tokių gali būti priskirtas vadinamasis dzūkavimas. Vis dėlto kai kuriais atvejais kalbinės giminės veiksnys lemia objektyviojo tarmiškumo bruožus, pvz., kamieno kirčiuoto *a* realizacijos vertinimas – kaip teigia Kp_1 (4)_M29 tiriamoji: *kupiškėnai vietoj a sako o: lapai → lopas*.

Manytina, kad kaip tik kalbinės patirties stokos sąlyga (tiek kalbinėje gimtinėje, tiek apskritai) ir yra esminė, kodėl skiriamieji tarmių bruožai beveik neįtraukti į paprastųjų kalbos bendruomenės narių objektyviojo tarmiškumo sistemą. Tai susiję su tuo, kad pirminių bruožų (skiriamųjų tarmių bruožų) potencialas jaunujų vertintojų kalbinės patirties horizonte yra ribotas. O pavienius paminėjimus labiau reikėtų vertinti kaip išmoktinių žinių atspindį.

Galima daryti prielaidą, kad skiriamieji bruožai, jei tik jie būtų realizuoti antrojo tyrimo tekstuose-stimuluose, tiriamųjų būtų identifikuoti. Tokią išvalgą iš esmės grindžia jų [tiriamųjų] elgesys, t. y. iš to, su koku intensyvumu tiriamieji per tekstų-stimulų percepcijos tyrimą regiolektinius tekstus-stimulus, objektyviai pasižyminčius tik blankiaisiais bruožais, bendrinės kalbos vs nebendrinės kalbos kontinuume slinko link nebendrinės kalbos, galima neabejoti, kad skiriamieji tarmių bruožai, jei tik jie būtų realizuoti tekstuose-stimuluose, būtų įvardyti.

Apibendrintina, kad per pirmąjį tyrimą iš vardijamų skiriamųjų tarminio kodo bruožų (re)konstruotas apriorinis tarmiškumo vaizdinys yra reprezentatyvus. Akivaizdžiai matyti, kad objektyviojo tarmiškumo bruožų reikšmingumo sekos yra labai silpnai variantiškos, o centrinę poziciją užima galūnių charakteristikos. Mažeikių, Šiaulių, Panevėžio, Biržų ir Ukmergės punktuose jos yra dažniausios, Plungės, Kretingos, Kupiškio ir Varėnos punktuose – antros pagal dažnumą. Iš dalies tai gali būti sietina ir su kalbinės giminės veiksmu. Neabejotina tokio tarmiškumo patirtis, plg. Mažeikių ar Šiaulių punkte, gali įtvirtinti šias tarmės artefakto charakteristikas. Kita vertus, šių skirčių universalumą įrodo galūnių, kaip tarmiškumo atpažinimo, minėjimas Varėnos ar Vilkaviškio punktuose (plg. šiame punkte 33 proc. tiriamųjų akcentavo galūnių trumpinimą, keitimą ir pan. kaip skiriamąjį bruožą).

Tekstų-stimulų percepcijos rezultatai taip pat atskleidė, kad galūnių realizacijai paprasčiau kalbos bendruomenėms nariai gerokai pastabesni negu, pvz., balsio *o* dvibalsinimui, – šiuo bruožu kaip tik išsiskyrė tiriamųjų vertintas žemaičių regiolekto B tekstas-stimulus (pvz., *prūtā=proto*).

Reikia pripažinti, kad iš tyrimų išaiškėja, kad tiriamiesiems lengviausiai atpažįstamas tas tarmiškumas, kuris kaip stebėjimo artefaktas kuriamas iš bendrinės kalbos opozicijos. Teigtina, kad tarmės artefakto pažinimas vyksta per kalbinių charakteristikų perspektyvą, dažniau grįstą savotiškais atvirkščiais silogizmais. Pavyzdžiui, *A variantui nebūdinga X, vadinasi, tai yra tarmė*, nes paprastajam kalbos bendruomenės nariui tarmė, kaip stebėjimo artefaktas, funkcionuoja tik santykyje su bendrine kalba, kaip stebėjimo artefaktu. O kaip tik šio artefakto [bendrinės kalbos] percepcija ir koncepcija, kaip kalbinio (o gal raštingumo) ugdymo padarinys, konstruojama iš tokių (ir panašių) beveik silogizmų:

bendrinei kalbai būdinga X charakteristika;
A variantui būdinga X charakteristika;
vadinasi, A variantas yra bendrinė kalba.

Taigi tarmės percepcija ir koncepcija plėtojasi šia pažinimo seka:
bendrinei kalbai būdinga X charakteristika;
A variantui nebūdinga X charakteristika;
vadinasi, A variantas yra ne bendrinė kalba, arba A yra tarmė.

O jei konkrečiai, pvz.:
bendrinei kalbai būdingos aiškios galūnės;
B tekstui-stimului nebūdingos aiškios galūnės;
vadinasi, B tekstas-stimulas yra ne bendrinė kalba, arba yra tarmė.

Todėl B teksto-stimulo panašumas į bendrinę kalbą įvertinamas 1 balu (balo vertė – *kalba visai nepanaši į bendrinę kalbą*) – 9 proc. tiriamųjų; 2 balais – 23 proc.; 3 balais – 29 proc.; 4 balais – 21 proc. tiriamųjų.

H teksto-stimulo percepcijos seka kitokia:
bendrinei kalbai būdingos aiškios galūnės;
H tekstui-stimului būdingos aiškios galūnės;
vadinasi, H tekstas-stimulas yra bendrinė kalba.

Todėl dėsninga, kad net 25,88 proc. tiriamųjų, vertindami šį tekstą-stimulą, skyrė 7 balus (balo vertė – *kalba labai panaši į bendrinę kalbą*); 30,37 proc. – 6 balus; 23,21 proc. – 5 balus.

Suprantama, kad tai labai supaprastintas modelis, bet jis, kaip rodo tyrimo duomenys, veikia. Taigi tiek galūnių, tiek kirčiavimo skirčių akcentavimas pirmajame tyrime ir šių skirčių atpažinimas antrajame tyrime sietinas su bendrinės kalbos kaip stebėjimo artefakto veiksmu.

Kitas dalykas – ar paprastojo kalbos bendruomenės nario žinių turinys, duodantis pagrindą bendrinės kalbos prototipui, yra tikslus, o gal dėl vienokių ar kitokių priežasčių ir aplinkybių yra sumišęs ir lemiąs klaidingą percepciją. Bet tai susiję jau su kitais tyrimo aspektais, prie kurių dar bus sugrįžta pristatant antrojo projekto rezultatus.

Iš pirmojo tyrimo galima būti apibendrinti objektyviojo tarmiškumo sluoksnius pagal reikšmingumą: galūnių – kaip objektyviojo tarmiškumo branduolio, leksikos, fonetikos, kirčiavimo charakteristikos. Tekstų-stimulų percepcijos rezultatai to patvirtinti negali. Labiau ryškėtų galūnių ir kirčiavimo charakteristikos, bet tikriausiai taip nutinka todėl, kad percepcijos medžiaga orientuota į regiolektinį žymėtumą. Nes vis dėlto balsių ilginimo atvejai H tekste-stimule taip pat identifikuoti.

Taigi atsakant į keltą tyrimo klausimą – kur prasideda ir baigiasi objektyvusis tarmiškumas, koks jo pamatas – formuluotinos kelios apibendrinamosios išvalgos, kurias, žinoma, bus siekiama pagrįsti ir tolesniais tyrimais.

Vis dar tvari stereotipuota tarmės kaip stebėjimo artefakto charakteristikų sistema, įtraukianti pirmiausia nekalbinius bruožus (čia primintini kitų perceptyvosios dialektologijos tyrimų ar kalbinių nuostatų tyrimų rezultatai – žr. straipsnio literatūros sąrašę), koegzistuoja su paprastųjų kalbos bendruomenės narių objektyviojo tarmiškumo sistema. Ir panašu, kad paprastojo kalbos bendruomenės nario objektyviojo tarmiškumo sistema yra dinamiškesnė, atitinkanti kintantį kalbos kontinuumą.

Santrumpos

Al – Alytus	Krtn – Kretinga	Šk – Šakiai
An – Anykščiai	Lzd – Lazdijai	Šl – Šiauliai
Brž – Biržai	Mrj – Marijampolė	Tl – Telšiai
Jnš – Joniškis	Mžk – Mažeikiai	Ukm – Ukmergė
Jnšk – Joniškėlis	Pln – Plungė	Ut – Utena
Jrb – Jurbarkas	Pn – Panevėžys	Vln – Vilnius
Klp – Klaipėda	Ps – Pasvalys	Vlkv – Vilkaviškis
Kn – Kaunas	Rk – Rokiškis	Vrn – Varėna
Kp – Kupiškis	Skd – Skuodas	

Literatūra

Aliūkaitė, D., Mikulėnienė, D., 2014a. Geolingvistika: ideologija, teorija ir metodai. Pagrindinės sąvokos. In: *XXI a. pradžios lietuvių tarmės: geolingvistinis ir sociolingvistinis tyrimas. Žemėlapiai ir jų komentarai*. Sud. D. Mikulėnienė, V. Meiliūnaitė. Vilnius: leidykla „Briedis“, 29–47. <https://doi.org/10.11649/abs.2015.007>

Aliūkaitė, D., Mikulėnienė, D., 2014b. Geolektų ir regioninių dialektų formavimosi ypatumai Lietuvoje. In: *XXI a. pradžios lietuvių tarmės: geolingvistinis ir sociolingvistinis tyrimas. Žemėlapiai ir jų komentarai*. Sud. D. Mikulėnienė, V. Meiliūnaitė. Vilnius: leidykla „Briedis“, 257–262. <https://doi.org/10.11649/abs.2015.007>

Aliūkaitė, D., Mikulėnienė, D., kt., 2017. *Kalbos variantiškumas ir jo vertinimas perceptyvosios dialektologijos požiūriu: variantų ir vietų vaizdiniai*. Vilnius: Vilniaus universiteto leidykla.

Aliūkaitė, D., Mikulėnienė, D., 2016a. Lietuvos gimnazistų požiūris: išsilavinimas bendrinės kalbos vaizdiniuose. *Verbum*, 7, 17–33. Prieiga: <<http://www.zurnalai.vu.lt/verbum/article/view/10283/8155>> [Žiūr. 2019 01 02]. <https://doi.org/10.15388/verb.2016.7.10283>

Aliūkaitė, D., Mikulėnienė, D., 2016b. Perceptyvosios dialektologijos instrumentai ir tyrimų kryptys: variantų arealai mentaliniuose žemėlapuose (Biržų atvejis). *Acta Linguistica Lithuanica*, 74, 89–120. Prieiga: <<http://etalpykla.lituanistikadb.lt/fedora/objects/LT-LDB-0001:J.04~2016~1479058326071/datastreams/DS.002.0.01.ARTIC/content>> [Žiūr. 2019 01 03].

Blanchet, Ph., Armstrong, N., 2006. The Sociolinguistic Situation of ‘Contemporary of French’ in France Today: An Overview of Recent Contributions on the Dialectalisation of Standard French. *French Language Studies*, 16, pp.251–275. <https://doi.org/10.1017/s0959269506002572>

Bounds, P., 2015. Perceptual Regions in Poland: An Investigation of Poznań Speech Perceptions. *Journal of Linguistic Geography*, 3, pp.34–45. <https://doi.org/10.1017/jlg.2015.1>

Chambers, J. K., Trudgill, P., 2004. *Dialectology*. Second Edition. Cambridge: Cambridge University Press.

Čepaitienė, A., 2016. Vakarų aukštaičių kauniškių ir rytų aukštaičių panevėžiškių sociokultūriniai tinklai. *Taikomoji kalbotyra*, 8, [136–159]. Prieiga: <<https://taikomojikalbotyra.lt/ojs/index.php/taikomoji-kalbotyra/article/view/95/86>> [Žiūr. 2019 01 02]. <https://doi.org/10.15388/baltistica.22.2.110>

Dailey-O’Cain, J., 1999. The Perception of Post-Unification German Regional Speech. In: *Handbook of Perceptual Dialectology* 1. Ed. D. R. Preston. Amsterdam, Philadelphia: John Benjamins Publishing Company, pp.227–242. <https://doi.org/10.1075/z.hpd1.23dai>

Diercks, W., 2002. Mental Maps. Linguistic-Geographic Concepts. In: *Handbook of Perceptual Dialectology* 2. Eds. D. Long, D. R. Preston. Amsterdam, Philadelphia: John Benjamins Publishing Company, pp.51–70. <https://doi.org/10.1075/z.hpd2.10die>

Garrett, P., Williams, A., Evans, B., 2005. Accessing Social Meanings: Values of Keywords, Values in Keywords. *Acta Linguistica Hafniensia: International Journal of Linguistics*, 37(1), pp.37–54. <https://doi.org/10.1080/03740463.2005.10416082>

Geržotaitė, L., Čepaitienė, A., 2016. Vilkaviškio jaunuolių kalbinė gimtinė: ribos, taisyklingumo ir patrauklumo vertės. *Verbum*, 7, 84–100. Prieiga: <<http://www.journals.vu.lt/verbum/article/view/10288/8160>> [Žiūr. 2019 01 04]. <https://doi.org/10.15388/verb.2016.7.10288>

Geržotaitė, L., 2016. Jaunųjų šiauliškių ir panevėžiškių tarminė savimonė: ribos mentaliniuose žemėlapiuose. *Acta Linguistica Lithuanica*, 74, 121–142.

Geržotaitė, L., Mikulėnienė, D., 2014. Geolektų ir regiolektų formavimasis Lietuvoje: žemėlapis ir komentarai. In: *XXI a. pradžios lietuvių tarmės: geolingvistinis ir sociolingvistinis tyrimas. Žemėlapiai ir jų komentarai*. Sud. D. Mikulėnienė, V. Meiliūnaitė. Vilnius: leidykla „Briedis“ XIII žemėlapis ir komentarai; sp. įklijta. <https://doi.org/10.11649/abs.2015.007>

Goeman, A. C. M., 1999. Dialects and the Subjective Judgments of Speakers: Remarks and Controversial Methods. In: *Handbook of Perceptual Dialectology* 1. Ed. D. R. Preston. Amsterdam, Philadelphia: John Benjamins Publishing Company, pp.135–146. <https://doi.org/10.1075/z.hpd1.17goe>

Inoue, F., 1999a. Classification of Dialects by Image: English and Japanese. In: *Handbook of Perceptual Dialectology* 1. Ed. D. R. Preston. Amsterdam, Philadelphia: John Benjamins Publishing Company, pp.147–160. <https://doi.org/10.1075/z.hpd1.20ino>

Inoue, F., 1999b. Subjective Dialect Division in Great Britain. In: *Handbook of Perceptual Dialectology* 1. Ed. D. R. Preston. Amsterdam, Philadelphia: John Benjamins Publishing Company, pp.161–176.

Kardelytė-Grinevičienė, D., 2018. Kvazistandarto variantas: jaunosios kartos aukštaitiškojo arealo atstovų požiūris. *Lietuvių kalba*, 12, [1–12]. Prieiga: <<http://www.lietuviukalba.lt/index.php/lietuviukalba/article/view/255/192>> [Žiūr. 2019 01 03]. <https://doi.org/10.15388/lietkalb.2016.10.9916>

Keturkienė, M., Vaicekauskienė, M., 2016. Lietuvių kalbos mokytojai standartinės kalbos ideologijos nelaisvėje: nuostatos, praktikos, pasekmės. *Darbai ir dienos*, 65(11), 31–52. Prieiga: <https://eltpykla.vdu.lt/bitstream/handle/1/31379/ISSN2335-8769_2016_N_65.PG_31-52.pdf?sequence=1&isAllowed=y> [Žiūr. 2019 01 02]. <https://doi.org/10.7220/2335-8769.65.2>

Kretzschmar, W. A. Jr., 2009. *The Linguistics of Speech*. Cambridge: Cambridge University Press.

Labov, W., 2006. *The Social Stratification of English in New York City*. Second Edition. Cambridge: Cambridge University Press.

Léonard, J. L., 2002. Microcosmic Perceptual Dialectology and the Consequences of Extended Linguistic Awareness. A Case Study of Noirmoutier Island (France). In: *Handbook of Perceptual Dialectology* 2. Eds. D. Long, D. R. Preston. Amsterdam, Philadelphia: John Benjamins Publishing Company, pp.219–248. <https://doi.org/10.1075/z.hpd2.18leo>

Long, D., 1996. Quasi-standard as a Linguistic Concept. *American Speech*, 71(2), pp.118–135.

Meiliūnaitė, V., 2015. Antano Baranausko tarmių tekstai – kvaziautentiškų tekstų chrestomatija? In: *Kalbos istorijos ir dialektologijos problemos*. [D.] 4. Sud. V. Ragaišienė, V. Meiliūnaitė. Vilnius: Lietuvių kalbos institutas, 248–259. <https://doi.org/10.11649/abs.2015.007>

Merkytė-Švarcienė, E., 2016. Tarmių mentalinio žemėlapiu (ne)tiksrumo veiksniai: tarmės vartojimas vs. nevartojimas. *Respectus philologicus*, 29(34), 139–154. Prieiga: <http://www.rephi.knf.vu.lt/images/29_34/MerkyteSvarciene.pdf> [Žiūr. 2019 01 06]. <https://doi.org/10.15388/respectus.2016.29.34.14>

Mikulėnienė, D., 2019: Tarmių bruožų nomenklatūra ir jų vertė: nuo tarmių bruožų prie tarmiškumo žymenų. *Respectus philologicus*, 35(40), 51–62.

Milroy, L., 2000. Social Network Analysis and Language Change: Introduction. *European Journal of English Studies*, 4(3), pp.217–223.

Montgomery, Ch., 2012. The Effect of Proximity in Perceptual Dialectology. *Journal of Sociolinguistics*, 16(5), pp.638–668. <https://doi.org/10.1111/josl.12003>

Preston, D. R., 1999: Introduction. In: *Handbook of Perceptual Dialectology* 1. Ed. D. R. Preston. Amsterdam, Philadelphia: John Benjamins Publishing Company, pp.xxiii–xl. <https://doi.org/10.1075/z.hpd1.05pre>

Ramonienė, M., 2013. Tarmės socialinė vertė: Lietuvos miestų jaunimo kalbinės nuostatos. *Taikomoji kalbotyra*, 2, [1–18]. Prieiga: <<https://taikomojikalbotyra.lt/ojs/index.php/taikomoji-kalbotyra/article/view/21/12>> [Žiūr. 2019 01 06].

Røyneland, U., 2010. Vertical Convergence of Linguistic Varieties in a Language Space. In: *An International Handbook of Linguistic Variation*. Vol. 1: *Theories and Methods*. HSK Handbücher zur Sprach- und Kommunikationswissenschaft. Eds. P. Auer, J. E. Schmidt. Berlin, New York: Walter de Gruyter, pp.259–274. <https://doi.org/10.1515/9783110220278.259>

Schmidt, J. E., 2010. Language and Space: The Linguistic Dynamics Approach, Language and Space. In: *An International Handbook of Linguistic Variation*. Vol. 1: *Theories and Methods*. HSK Handbücher zur Sprach- und Kommunikationswissenschaft. Eds. P. Auer, J. E. Schmidt. Berlin, New York: Walter de Gruyter, pp.201–225. <https://doi.org/10.1515/9783110220278.201>

Siebenhaar, B., 2010. Horizontal Convergence of Linguistic Varieties in a Language Space. In: *An International Handbook of Linguistic Variation*. Vol. 1: *Theories and Methods*. HSK Handbücher zur Sprach- und Kommunikationswissenschaft. Eds. P. Auer, J. E. Schmidt. Berlin, New York: Walter de Gruyter, pp.241–258. <https://doi.org/10.1515/9783110220278.241>

Tældeman, J., 2005. Polarisation Revisited. In: *Language Variation – European Perspectives: Selected Papers from the Third International Conference on Language Variation in Europe (ICLaVE 3)*. Ed. F. Hinskens. Amsterdam: Benjamins, pp.233–248. <https://doi.org/10.1075/silv.1.15tae>

Tældeman, J., 2010. Linguistic Stability in a Language Space. In: *An International Handbook of Linguistic Variation*. Volume 1: *Theories and Methods*. HSK Handbücher zur Sprach- und Kommunikationswissenschaft. Eds. P. Auer, J. E. Schmidt. Berlin, New York: Walter de Gruyter, pp.355–374. <https://doi.org/10.1515/9783110220278.355>

Vaicekauskienė, L., Sausverde, E., 2012. Lietuvos tarmių rezervatas: socialiniai ir geografiniai tarmės mobilumo ribojimai tiesioginių tyrimų duomenimis. *Taikomoji kalbotyra*, 1, [1–27]. Prieiga: <<https://taikomojikalbotyra.lt/ojs/index.php/taikomoji-kalbotyra/article/view/15/9>> [Žiūr. 2019 01 02].

Villena Ponsoda, J. A. 2010. Community-based Investigations: From Traditional Dialect Grammar to Sociolinguistic Studies. In: *Language and Space*. *An International Handbook of Linguistic Variation*. Volume 1: *Theories and Methods*. HSK Handbücher zur Sprach- und Kommunikationswissenschaft. Ed. P. Auer, J. E. Schmidt. Berlin, New York: Walter de Gruyter, pp.613–631. <https://doi.org/10.1515/9783110220278.613>